

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**REPRODUKČNÍ CHOVÁNÍ OBYVATEL
EVROPSKÉ UNIE PO ROCE 1990**

Bakalářská práce

Helena Kaplanová

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala samostatně za použití uvedené literatury.

Praha, 28. května 2007

Helena Křivá
.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé bakalářské práce RNDr. Jiřině Kocourkové, Ph.D. za hodnotné rady a odborné vedení během mé práce.

Název: *Reprodukční chování obyvatel EU po roce 1990*

Autor: *Helena Kaplanová*

Katedra: *Demografie a geodemografie*

Vedoucí: *RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.*

Abstrakt:

Evropská unie čelí v posledních letech závažným změnám v demografickém chování obyvatelstva. Je to především období dramatických změn ve všech demografických procesech v zemích východní části Unie. Tyto státy zaznamenaly přirozený úbytek obyvatelstva, západní státy Unie mají přirozený přírůstek obyvatelstva nízký a klíčové pro ně je přistěhovalectví. Jeden z největších problémů Unie je nízká plodnost, která nezajišťuje obnovu populace. Další ze zaznamenaných trendů je pokles sňatečnosti doprovázený posuny prvního sňatkového věku do vyššího věku. Pozitivní je zlepšování úmrtnostních poměrů. Aktuálním problémem postihujícím celou Unii je též stárnutí populace. Přestože trendy v demografickém chování obyvatelstva se s různou intenzitou a rychlostí postupně homogenizují, současnou situaci v procesech demografického chování mezi zeměmi východní a západní části Unie lze stále označit jako heterogenizovanou.

Klíčová slova: *reprodukční chování – plodnost – Evropská unie*

Title: *Reproductive behaviour of the EU states after 1990*

Author: *Helena Kaplanová*

Department: *Demography and geodemography*

Supervisor: *RNDr. Jiřina Kocourková, Ph.D.*

Abstract:

European Union faces up to serious changes in reproductive behaviour of population during last years. It is especially a period of dramatic changes in all demographic processes in the states of eastern part of Union. This states recorded natural decrease of population and the states of western part of Union have low natural increase and key factor for them is immigration. One of the most actual problem of European Union is low level of fertility, which doesn't ensure the replacement of population. The other of recorded trends is the decrease of marriages, following by shift of first marriage age to older age. The improving of mortality process is positive. Important problem concerning whole Union is ageing of population. Although the trends of demographic behaviour of population are step by step homogenized with different rate and intensity, the present situation in processes demographic behaviour between the countries of northern and western parts EU can still be valued as a heterogenized.

Key-words: *reproductive behaviour – fertility – European Union*

OBSAH

1. Úvod.....	6
2. Velikost populace a její věková struktura.....	9
2.1 Velikost populace a populační změny.....	9
2.2 Věková struktura.....	10
3. Porodnost a potratovost.....	14
3.1 Vývoj porodnosti do počátku 90.let.....	14
3.2 Úhrnná plodnost.....	14
3.3 Mimomanželská plodnost	17
3.4 Průměrný věk při narození 1.dítěte.....	20
3.5 Plodnost vyššího pořadí	21
3.6 Bezdětnost.....	23
3.7 Umělá potratovost	23
4. Úmrtnost.....	25
4.1 Naděje dožití při narození.....	25
4.2 Kojenecká úmrtnost.....	28
5. Sňatečnost a rozvodovost.....	30
5.1 Vývoj sňatečnosti do počátku 90.let.....	30
5.2 Vývoj sňatečnosti od počátku 90.let.....	31
5.3 Rozvodovost.....	37
6. Populační politika Evropské unie.....	40
7. Aplikace shlukové analýzy na vybrané demografické ukazatele v EU.....	43
8. Závěr.....	48
Seznam použité literatury.....	50

Kapitola 1

Úvod

Reprodukční chování neboli demografické chování se zabývá reprodukcí obyvatelstva. Reprodukce je chápána jako neustálá obnova lidských populací v důsledku procesu rození a vymírání. Na tyto dva procesy mají přímý vliv další demografické události jako je sňatek, rozvod, ovdovění a nebo nemoc. Úroveň reprodukce tedy především závisí na porodnosti. Úroveň porodnosti závisí především na plodivosti neboli fekunditě, což je schopnost muže a ženy rodit děti. Její výsledný efekt, vyjádřený počtem narozených dětí, se označuje jako plodnost neboli fertilita. Počet dětí, které se páru narodí, závisí nejen na jeho plodivosti, ale zároveň na jeho reprodukčním chování. Typem reprodukčního chování je například plánované rodičovství, kdy pár reguluje počet narozených dětí a intervaly mezi jednotlivými porody pomocí antikoncepčních metod. Úroveň porodnosti je ovlivněna i populační politikou státu (Kalibová, 2001).

Přes mnoho společných rysů a charakteristik existují mezi státy Evropy rozdíly. Evropa jako celek není jednotným kulturním prostorem a mezi obyvateli jednotlivých států, které ji obývají, lze najít rozdíly nejen v postojích a hodnotách, ale i v reálném chování, zvláště pak v otázkách přijatelnosti jednotlivých typů soužití (Rychtaříková, 2001). V roce 1990 byly země Evropy na různé úrovni. K rozdílu mezi nimi došlo především v období od poloviny šedesátých let, kdy se politicky rozdělená a do té doby demograficky poměrně homogenní Evropa začala odlišovat i v demografických ukazatelích na východní a západní část.

Ve státech západní Evropy od poloviny 60.let probíhal tzv.druhý demografický přechod, kdy se dosavadní demografické vzorce výrazně měnily. Příčinou bylo svobodné rozhodování lidí o jejich životním stylu, který se vyznačoval stále silnějšími individualistickými prvky (Rychtaříková, 1996). Nejprve v zemích severní Evropy, později západní a posléze i jižní docházelo k trvalému snižování úrovně plodnosti pod hranici přirozené reprodukce, tento pokles byl provázen poklesem sňatečnosti. Vedle manželství se začala prosazovat nesezdaná soužití, nejdříve u osob rozvedených a jako manželství na zkoušku u osob do věku 35 let. Později část z nich začala být trvalou alternativou nahrazující legální svazky. Manželství se postupně stávala

méně stabilními a rostl počet neúplných rodin. Dále postupně docházelo ke snižování úmrtnosti ve vyšším věku na nemoci oběhové soustavy.

Bývalé socialistické státy pokračovaly v tradičním modelu vysoké sňatečnosti s mladou věkovou strukturou a relativně vyšší plodností. Navíc míry úmrtnosti zde stagnovaly nebo rostly. Nové trendy v těchto státech nastaly až počátkem devadesátých let, kdy zmizela východní Evropa jako geopolitický region. Po dvou až třech letech přecházení na tržní hospodářství se zde demografické ukazatele začaly dramaticky měnit. V průběhu devadesátých let se úhrnná plodnost snížila na extrémně nízké hodnoty, oproti tomu západní část se v té době již stabilizovala (Rychtaříková, 2001).

Cílem této práce je srovnání vývoje a trendů reprodukčního chování vyspělých zemí západní části EU a zemí bývalého socialistického bloku od počátku 90.let do současnosti. Hypotéza: V zemích Evropské unie dochází k homogenizaci demografického chování.

Ve své práci dělím Evropu na dvě části. První z nich označuji jako západní státy (část EU, mám tím na mysli země, které na počátku 90.let Evropskou unii (12) tvořily a Finsko, Rakousko a Švédsko, které přistoupily v roce 1995. Druhá z nich je označována jako východní část (východní země) EU. Tímto mám na mysli státy střední a východní Evropy, tj. bývalých socialistických zemí, tj. země, které přistoupily v roce 2004 a v roce 2007. Kypr a Malta jsou v jednotlivých kapitolách charakterizovány zvlášť, popřípadě spadají do kategorie nové státy Unie, tzn. ty, které přistoupily v roce 2004 a 2007. Mezi zeměmi Evropské unie tedy počítám země EU k 1.1.2007. Jsou to Velká Británie, Švédsko, Belgie, Nizozemí, Finsko, Francie, Dánsko, Rakousko, Německo, Itálie, Španělsko, Řecko, Portugalsko, Česká republika, Slovensko, Maďarsko, Polsko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Rumunsko, Bulharsko, Lucembursko, Irsko, Malta, Slovinsko, Kypr.

Nejprve budu popisovat velikost populace v Evropě a její změny. Pozornost bude věnována také věkové struktuře, do které se reprodukční chování obyvatelstva promítá. Hlavními změnami v porodnosti, která reprodukční chování charakterizuje, se bude zabývat kapitola druhá. Následující části jsou zaměřeny na podrobnější rozbor úmrtnosti, sňatečnosti a rozvodovosti a jejich trendům. Pozornost bude věnována především rozdílům mezi zeměmi západní části Unie a východní části Unie. Závěr práce bude patřit stručnému seznámení s populační politikou Evropské unie prezentovanou Zelenou knihou a kapitole, kde aplikuji shlukovou analýzu na vybrané demografické ukazatele.

Nejdůležitějším zdrojem dat byla ročenka *Recent Demographic Developments in Europe* (2004), vydávaná Radou Evropy, dále internetové stránky Českého statistického

úřadu a Eurostatu. Uvedená publikace a zdroje obsahují poměrně ucelené soubory demografických dat za jednotlivé evropské státy. Internetové stránky Eurostatu nabízejí řady dat vždy od roku 1994 do roku 2003–2005, ročenka Recent Demographic Developments od roku 1950 do roku 2001–2002, proto jsem u některých ukazatelů použila data z obou zdrojů.

Kapitola 2

Velikost populace a její věková struktura

2.1 Velikost populace a populační změny

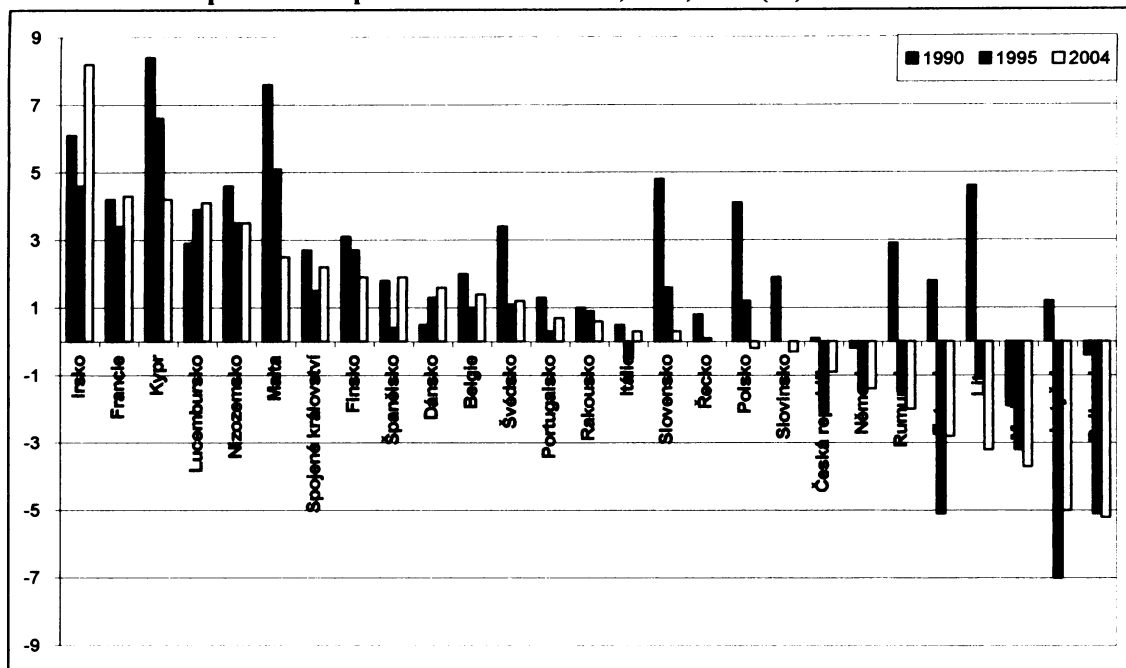
Celkový počet obyvatelstva Evropské unie byl na začátku roku 2006 493 milionů, oproti roku 1990 (pro současnou EU 27) nastal tedy nárůst obyvatel o 23 milionů. Obyvatelé žijí ve 27 státech. Velikost populace ve státech Unie se pohybuje od 404 tisíc na Maltě po 82,5 milionů v Německu. Z toho 11 států má méně než 10 milionů obyvatel. Mezi lety 1990 a 2006 se nejvíce zvýšil počet obyvatel v Irsku, Maltě a Lucembursku. Nejzřetelnější pokles nastal v Lotyšsku, Estonsku a Bulharsku. Celkově tvoří obyvatelstvo Unie asi 7,5 % světové populace.

Počet obyvatel se mění v důsledku přirozeného a migračního pohybu obyvatelstva. Přirozený přírůstek udává rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých ve sledované populaci během určitého období. Je zde uváděn jako roční přirozený přírůstek, tedy rozdíl během jednoho kalendářního roku. Ve většině zemí Evropské unie je stále pozitivní (tzn. že převažuje počet narozených nad počtem zemřelých), i když od 60.let výrazně klesl z téměř 8 ‰ na hodnotu okolo 1 ‰. Ze zemí východní části EU, které měli ještě počátkem 80.let všechny kladný přirozený přírůstek, dosahuje v roce 1990 záporný hodnot (tedy přirozeného úbytku) Bulharsko (-0,4 ‰) a Maďarsko (-1,9 ‰). V roce 1995 dosahuje kladných hodnot jen Polsko, Slovensko a Slovinsko. V roce 2004 už ve všech zemích kromě Slovenska dochází k přirozenému úbytku. Bulharsko a Lotyšsko jsou země s vůbec největším přirozeným úbytkem obyvatelstva, dosahovali 5,2 ‰ resp. 5,0 ‰.

V zemích západní části EU došlo v roce 1990 k úbytku obyvatelstva přirozenou měnou jen v Německu (-0,2 ‰). V roce 1995 se k Německu přidala Itálie (-0,5 ‰) a v roce 2004 dochází k přirozenému úbytku obyvatel opět jen v Německu (-1,4 ‰). Největší přírůstek přirozenou měnou byl zaznamenán v Irsku (8,2 ‰), Francii (4,3 ‰) a na Kypru (4,2 ‰).

Je zde tedy zcela jasně patrný rozdíl mezi východními a západními státy Evropské Unie. Ve východní části EU dochází ke snižování počtu obyvatel přirozenou měnou, v roce 2006 to bylo v průměru o -2,6 ‰ (kromě Slovenska, které dosahuje přirozeného přírůstku). Západní část EU naopak roste. Ve stejném roce to bylo v průměru o 2,3 ‰.

Graf č.2.1: Míra přirozeného přírůstku v letech 1990, 1995, 2004 (%)

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Migrační saldo v Evropské unii je kladné. V roce 2005 mělo negativní migrační saldo, tzn. větší počet vystěhovalých než přistěhovalých obyvatel 7 států: Bulharsko, Lotyšsko, Litva, Nizozemí, Polsko a Rumunsko. V roce 1990 patřilo do této skupiny ještě Slovensko, Irsko a Estonsko, naopak Nizozemí mělo v té době kladné migrační saldo. K největším cílům emigrantů patřili v roce 2005 z EU Velká Británie, Itálie a Španělsko. V roce 1990 byly hlavním cílem emigrantů Švédsko, Německo a Řecko (Recent Demographic Developments, 2004).

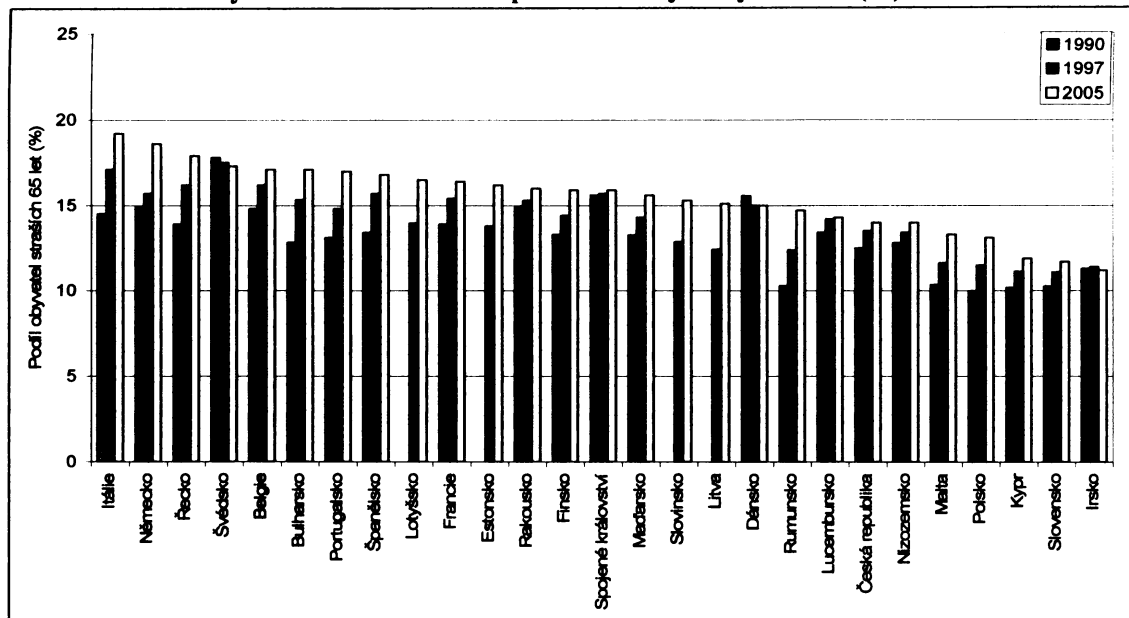
2.2 Věková struktura

Současná věková struktura populace evropských států odráží demografickou historii uplynulého století. Je to produkt toho, jak se tři komponenty populačních změn – plodnost, úmrtnost a mezinárodní migrace vyvíjeli v čase.

Trendy těchto ukazatelů popisují, jak se v uplynulé době vytvářely změny ve věkové struktuře evropské populace. Pokles plodnosti, pokles úmrtnosti starších věkových skupin a prodlužující se naděje dožití mají za následek rychlejší populační stárnutí. Tyto změny vyžadují odpovídající politickou odpovědnost, jako třeba penzijní reformu. Proces stárnutí je rozvinutější ve vyspělých státech, převážně v západní části EU. Historicky první země zasažená populačním stárnutím je Francie. Po Japonsku je Evropa region s nejstarší populací na světě. Populační stárnutí je dnes hlavním fenoménem v celé Evropě, přesto se jednotlivé státy od sebe liší. V grafu č.2.2 vidíme, že ve všech zemích (kromě Dánska, Irska a Švédska) mezi lety 1990 a 2005 došlo k výraznému zvýšení podílu obyvatelstva staršího 65 let. K 1.1.2005 byl podíl lidí

ve věku 65 let a starších v intervalu od 11,2 % v Irsku po 19,2 % v Itálii. Populace členů EU 15 je starší (16,2 % lidí ve věku 65 a více) než populace nových států Evropské unie, leží v intervalu od 11,7 % na Slovensku po 17,1 % v Bulharsku.

Graf č.2.2: Podíl obyvatelstva ve věkové skupině 65 + ve vybraných letech (%)

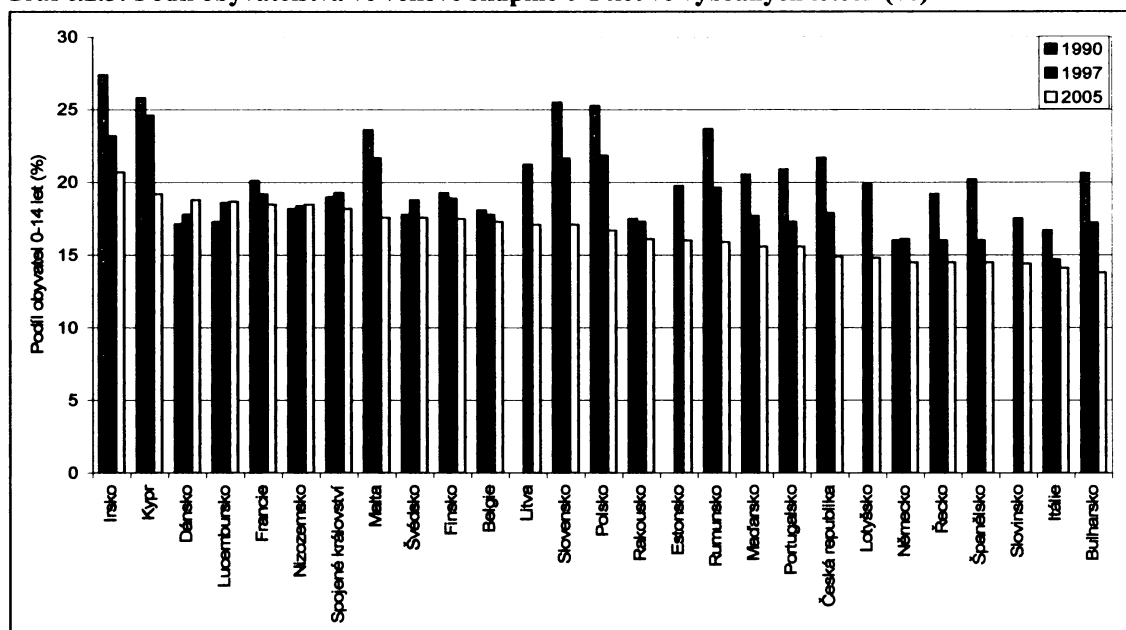
Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Dle prognózy OSN z roku 2002 je třeba počítat s dlouhodobě nízkou plodností nových států EU, což povede ke zrychlení populačního stárnutí v Evropské unii. Na rok 2050 je u nových členů EU prognózovaný více než dvojnásobný podíl lidí starších 65.let, v porovnání s 1,7krát větším podílem u EU 15 (graf č.2.4). Největší přírůstek bude mít bývalé Československo - 2,3krát v České republice a 2,4krát větší podíl na Slovensku. Na druhé straně stupnice bude Německo, Lucembursko a Velká Británie s přírůstkem 1,5 násobným. V Německu to bude proto, že dlouhodobě nízká plodnost zde zavinila jednu z nejstarších populací, v Lucembursku se věk populace drží poměrně nízkou díky imigraci, zatímco ve Velké Británii udrží tempo stárnutí prognózovaná stabilita plodnosti ve středních hodnotách. Navzdory rychlému stárnutí ve východní části EU, bude pravděpodobně EU 15 v roce 2050 kombinovat země s nejmladší populací a ty s největším podílem starých lidí. V roce 2005 bylo Irsko nejmladší zemí s 11,2 % lidí starších 65 let, před Slovenskem (11,6 %) a Kypr (11,9 %). Pro rok 2050 je prognózováno, že nejmenší podíl lidí starších 65 let bude mít Kypr (23,7 %), Lucembursko (21,8 %) a Velká Británie (23,3 %), největší podíl budou mít Španělsko (35 %), Itálie (34,4 %) a Řecko (33,2 %) (Sardon, 2006).

Pokles plodnosti mezi lety 1990 a 2005 se projevil v procentuálním zastoupení nejmladší věkové skupiny 0-15 let (graf č.2.3). Největší pokles nastal v Polsku a na Slovensku

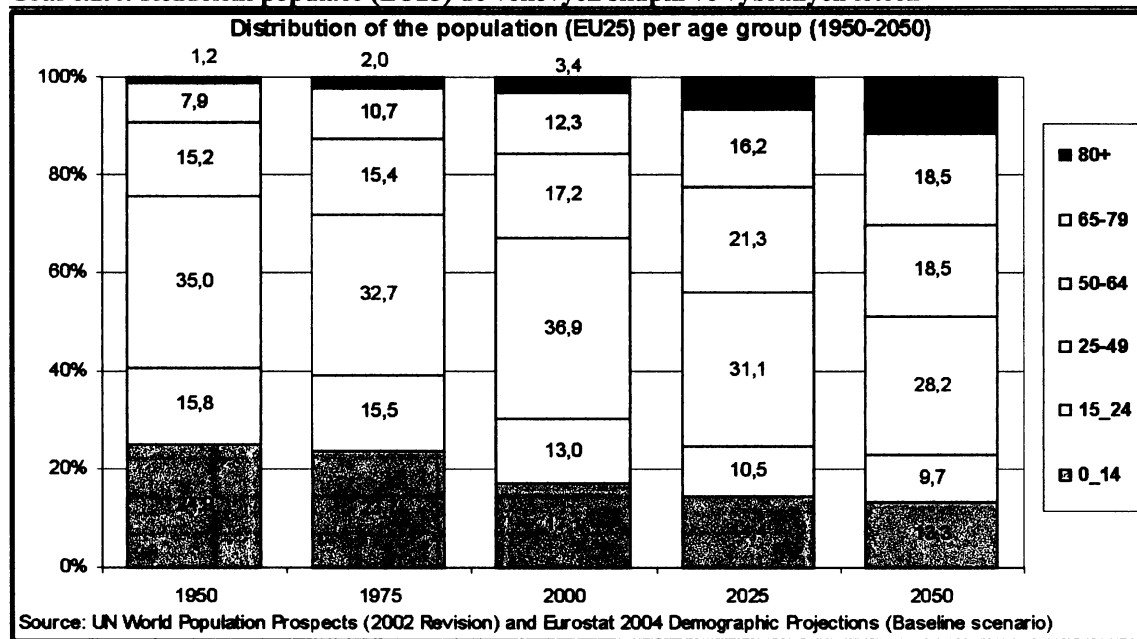
(přes 8 %), v Lucembursku, Dánsku a Nizozemí zaznamenalo nárůst této věkové skupiny 1,4 %, 1,7 % a 0,3 %.

Graf č.2.3: Podíl obyvatelstva ve věkové skupině 0-14let ve vybraných letech (%)

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Graf č.2.4: Rozdělení populace (EU25) do věkových skupin ve vybraných letech

Zdroj: Zelená kniha

Indexy závislosti počítají podíly skupin obyvatel ve věku 0-19 let (1) a 65 a více let (2) na populaci, která ponese finanční „zátěž“ tzn. ekonomicky aktivní populaci. Země s nejvyšším zastoupením starých lidí jsou Itálie a Německo, ti mají největší index závislosti starších 65 let, následovány Švédskem, Řeckem, Belgií a Francií. Na druhé straně stupnice stojí Irsko a Slovensko následovány Kyprem a Polskem.

Stejný typ indexu se počítá pro populaci mladší 20 let. Celkový index závislosti kombinuje zátěž obou dílčích komponentů na ekonomicky aktivní populaci. Index je největší ve Francii a Švédsku, 71 % a 70 %, respektive myšleno že na 10 ekonomicky aktivních lidí připadá 7 ekonomicky neaktivních lidí. Situace je méně kritická v ČR, která má celkový index závislosti pod 55 %. Vedoucí místo Francie souvisí s její vysokou plodností. Stárnutí se neodráží jen ve věkové struktuře populace jako celku, ale také v rozdílnosti jejích dílčích skupin (Sardon, 2006).

Tabulka č.2.1: Indexy závislosti v Evropské unii v roce 2005 (%)

	index závislosti 1 (%)	index závislosti 2 (%)	celkový index závislosti (%)
Německo	33,1	30,5	63,6
Rakousko	36,6	25,8	61,4
Belgie	38,8	28,7	67,5
Dánsko	40,4	24,8	65,2
Španělsko	31,4	26,5	57,9
Finsko	38,8	26,2	65,0
Francie	42,5	28,0	70,5
Řecko	32,6	28,8	61,4
Irsko	45,9	18,3	64,2
Itálie	31,0	31,2	62,2
Lucembursko	40,0	23,3	63,3
Nizozemí	39,8	22,8	62,6
Portugalsko	34,6	27,6	62,2
Velká Británie	41,8	26,9	68,7
Švédsko	40,7	29,3	70,0
Kypr	46,0	19,7	65,7
Estonsko	39,9	27,0	66,9
Maďarsko	35,1	25,0	60,1
Lotyšsko	37,6	27,2	64,8
Litva	41,9	25,2	67,1
Malta	39,9	21,5	61,4
Polsko	39,3	21,1	60,4
Česká republika	33,1	21,7	54,8
Slovensko	39,1	18,3	57,4
Slovinsko	32,3	24,0	56,3
EU 15	36,3	28,4	64,7
noví členové	37,8	22,0	59,8
EU 25	36,5	27,3	63,9

Zdroj: Sardon (2006)

Pozn: Index závislosti 1: podíl populace ve věku 0-19 na populaci ve věku 20-64 let (%)

Index závislosti 2: podíl populace ve věku 65 a starších na populaci ve věku 20-64 let (%)

Kapitola 3

Porodnost

3.1 Vývoj porodnosti do počátku 90.let

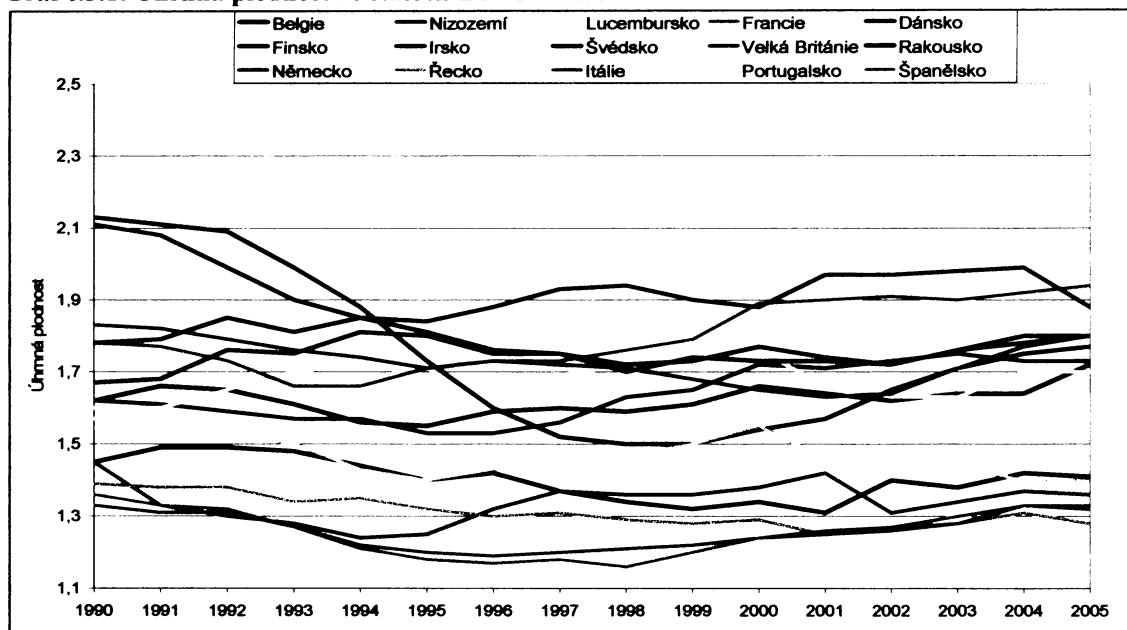
Po druhé světové válce nastal v Evropě baby boom, který zasáhl především státy s nízkou plodností. V polovině 60.let, kdy baby boom vrcholil, byla zaznamenána nejnižší úroveň plodnosti už ne v severní a západní Evropě jako po válce, ale ve východní a střední Evropě. V letech 1965-1975 došlo ve státech západní Evropy k poklesu úhrnné plodnosti pod hranici přirozené reprodukce a následně stabilizaci na nízké úrovni. Přibližně o deset let později nastal podobný, ale hlubší a rychlejší propad úhrnné plodnosti ve státech jižní Evropy. Ve východní Evropě byla situace jiná. Zde byl vývoj plodnosti ovlivněn specifickými aspekty komunistického režimu. Od poloviny 60.let začala většina zemí východní Evropy usilovat o zvýšení úrovně plodnosti. A to zavedením různých propopulačních opatření. Mezi které patřilo například zpřísnění potratové legislativy, omezený přístup k antikoncepci, novomanželské půjčky, prodloužená mateřská dovolená atd. Na tyto opatření reagovala úroveň plodnosti výkyvy, stále ale byla udržována nad úrovní přirozené reprodukce. V delším časovém období se však vracela na původní či nižší úroveň. Od počátku 90. let nastaly ve východní části EU změny (Kocourková, 1998, Sobotka, 1998).

3.2 Úhrnná plodnost

Úhrnná plodnost je ukazatel, který se nejčastěji používá k porovnání plodnosti mezi jednotlivými státy. Je interpretována jako průměrný počet dětí narozených jedné ženě v průběhu jejího reprodukčního období, a to za předpokladu zachování měr plodnosti dle věku v době výpočtu. V posledních deseti letech se hodnota úhrnné plodnosti ve všech zemích EU pohybuje pod hranicí přirozené reprodukce - pod hranicí 2,1 dětí na ženu. To koresponduje s průměrným počtem dětí na ženu, které jsou potřeba, aby měla jedna dcera, která přežije dětský věk. Jestliže je tato hranice trvale překročena, každá generace se nahradí. V roce 1990 měly úroveň plodnosti nad hranicí přirozené reprodukce ze současných zemí EU jen dvě země, a to Kypr a Švédsko.

Mezi 2 a 2,1 hodnoty úhrnné plodnosti Malta, Estonsko, Lotyšsko, Litva, Polsko, Slovensko a Irsko. Dále v intervalu 2,0 a 1,7 Francie, Finsko, Velká Británie, Bulharsko, Česko, Maďarsko a Rumunsko. Ostatní státy měly hodnoty úhrnné plodnosti pod 1,7: Belgie, Nizozemí, Lucembursko, Portugalsko a Dánsko. Hodnoty pod 1,5 měly Rakousko, Německo, Itálie (1,33), Španělsko, Řecko a Slovinsko. Úhrnná plodnost od počátku 90.let klesala ve všech postkomunistických zemích, přičemž ve většině z nich klesala nejrychleji v letech 1991–1994. Teprve údaje za rok 1996 naznačily určitou stabilizaci.

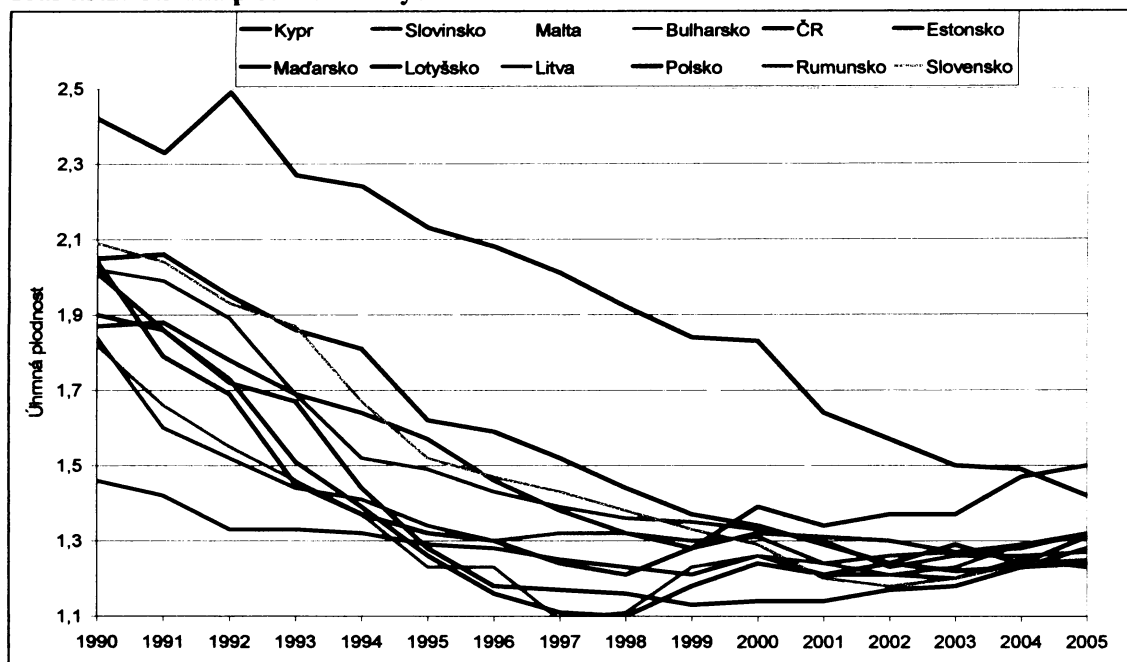
Graf č.3.1: Úhrnná plodnost ve státech EU 15 v letech 1990–2005

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

V současné době (rok 2005) mají poměrně vysoké hodnoty úhrnné plodnosti mezi 1,7 a 1,8 Belgie, Nizozemí, Lucembursko, Francie (nejvyšší úp 1,94), Dánsko, Švédsko, Irsko (1,88), Finsko, Velká Británie. To znamená státy severní a západní Evropy. V průběhu sledovaných 15 let se úhrnná plodnost v těchto zemích ze západní Evropy pohybovala v intervalu 1,5–1,8. V Dánsku a Finsku byla úhrnná plodnost stabilní po celou sledovanou dobu a to v intervalu 1,7–1,8. Ve Švédsku došlo v letech 1990–1999 k poklesu plodnosti a to z 2,13 na 1,5, pak následoval vzestup a v posledních třech letech stabilizace na 1,7 .

Graf č.3.2: Úhrnná plodnost v nových státech EU v letech 1990–2005

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

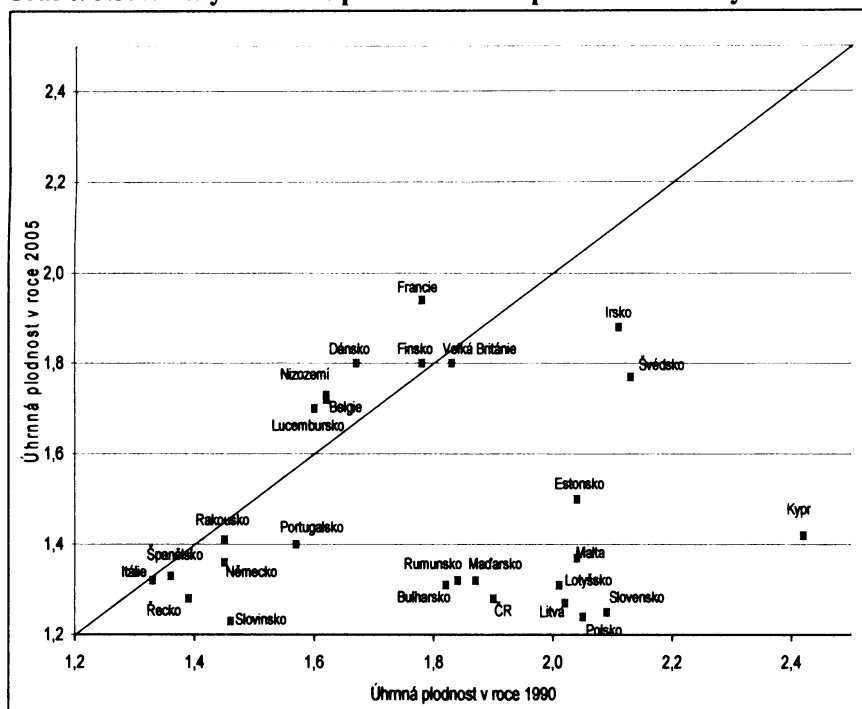
Oproti tomu došlo k velkým změnám u bývalých socialistických států. Litva, Lotyšsko, Estonsko, ČR, Slovensko, Polsko, Bulharsko, Maďarsko a Rumunsko, jsou státy, u kterých byla úhrnná plodnost v roce 1990 vyšší než 1,7 a ve sledovaných 15 letech nejvíce poklesla. V Bulharsku, Česku, Estonsku, Maďarsku a Lotyšsku jsou zaznamenány nejnižší hodnoty úhrnné plodnosti v letech 1998–1999, od té doby následuje mírný vzestup. V Litvě, Rumunsku, Slovensku jsou nejnižší hodnoty z let 2001–2002, od té doby také následuje mírný nárůst. Ve Slovinsku byla nejnižší hodnota úhrnné plodnosti v roce 2003 a od té doby je zde také mírný nárůst. V Polsku je nejnižší hodnota z roku 2004. Souhrnně tedy v bývalých socialistických zemích k většímu poklesu došlo v 90. letech, v posledních 3–4 letech lze zaznamenat mírný nárůst hodnot.

U Kypru a Malty je zaznamenán trvalý pokles úhrnné plodnosti – na současné hodnoty okolo 1,4. Itálie, Španělsko, Německo mají také podobný průběh křivky úhrnné plodnosti. Z počátečních nízkých hodnot (1,3–1,4) pozvolný pokles (1,1–1,2) v polovině 90. let a od té doby pozvolný nárůst na původní hodnoty (1,3–1,4). Rakousko, Portugalsko a Řecko mají po celou dobu poměrně stabilní průběh křivek plodnosti.

V následujícím grafu č.3.3 lze vidět, jaké byly změny v plodnosti v jednotlivých státech EU mezi lety 1990 a 2005. Ve státech, které leží téměř na úhlopříčce, tzn. Itálii, Finsku, Velké Británii, Španělsku a Rakousku, došlo k nejmenším změnám v úhrnné plodnosti mezi sledovanými roky. Státy, které jsou v grafu pod úhlopříčkou, zaznamenaly mezi sledovanými lety pokles plodnosti. Čím více jsou od úhlopříčky vzdáleny, tím větší pokles zaznamenaly. U zemí, které jsou v grafu umístěny nad úhlopříčkou, došlo mezi sledovanými lety k nárůstu

plodnosti. Čím jsou dále od úhlopříčky, tím byl nárůst plodnosti větší. Ve Švédsku a v Irsku zůstává úhrnná plodnost na vyšší úrovni. Je to pravděpodobně důsledkem populační politiky státu. Ve Švédsku byla v roce 1986 uzákoněna „rychlostní prémie“ – nárokovatelný příspěvek na dítě v případě porodního intervalu do 30 měsíců. Hodnoty poklesly v průběhu 90.let kvůli hospodářské recesi. V současné době populační politika podporuje nejen rodiče jako pár, ale i jednoho rodiče s dítětem, s důrazem na to, aby pár (rodič) setrval v pracovním procesu. Rychlostní prémie se vyplácí stále.

Graf č. 3.3: Změny v úhrnné plodnosti v Evropské unii mezi lety 1990 a 2005

Zdroj: Recent Demographic Developments, Eurostat

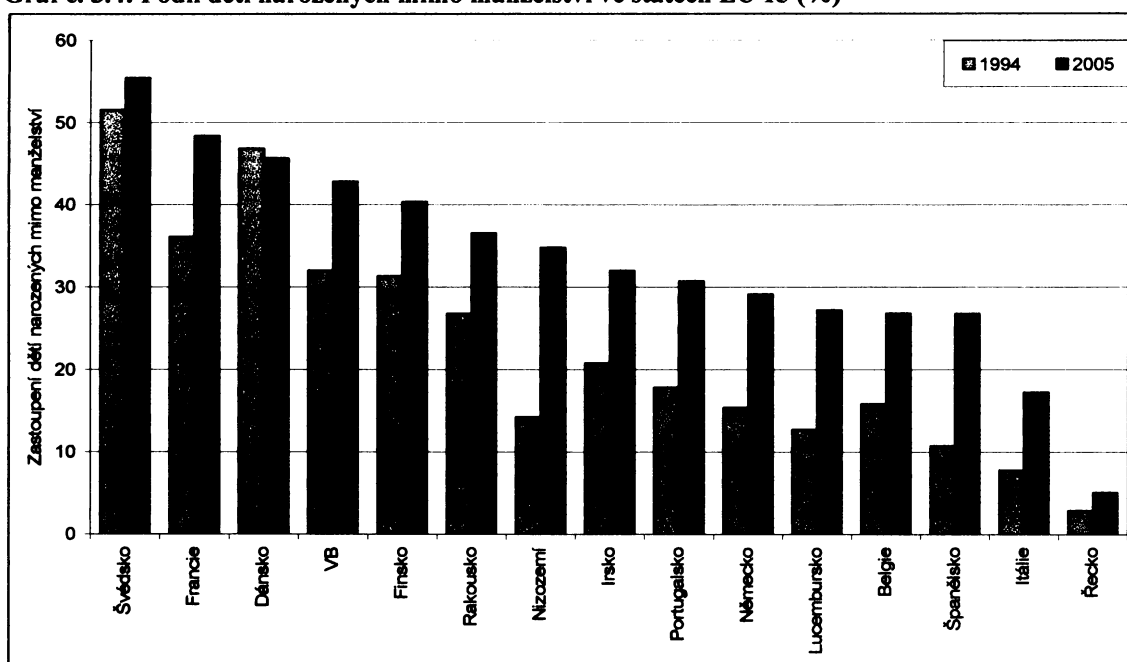
3.3 Mimomanželská plodnost

Mimomanželská plodnost je jev, kdy se rodí děti ženám, které jsou svobodné, rozvedené nebo ovdovělé. Mimomanželská plodnost často velmi závisí na konkrétní kultuře v dané zemi. Ve všech státech Evropské unie (kromě Dánska) v průběhu posledních let došlo k nárůstu dětí narozených mimo manželství, ačkoliv rozdíly mezi zeměmi jsou velké. Až do konce 70.let byl růst podílu dětí narozených mimo manželství velmi pozvolný, z 5 % na více jak 10 %. Mimomanželskou plodnost mezi státy jsem porovnávala pomocí procentuálního vyjádření podílu dětí narozených mimo manželství z celkového počtu živě narozených dětí v letech 1994 a 2005. V jediném státě Evropské Unie došlo k poklesu dětí narozených mimo manželství, a to v Dánsku, podíl dětí narozených mimo manželství zde ale dosahuje vysoké hodnoty a to 45,68 %.

Státy, kde došlo jen k mírnému nárůstu podílu narozených mimo manželství, a to do 4 %, jsou Řecko, Kypr a Švédsko. V Řecku a na Kypru je velmi nízký podíl dětí narozených mimo manželství a to do 5 % z celkového počtu narozených. Je to patrně silným vlivem církve.

Nejvyššího podílu dětí narozených mimo manželství dosahují dnes Estonsko, Švédsko (obojí přes 50 %), dále mají vysoký podíl Bulharsko, Dánsko, Francie, Lotyšsko, Slovinsko, Finsko a Velká Británie (40–50 %). Nárůst do 10 % v průběhu sledovaných let zaznamenali: Švédsko, Finsko, Polsko, Rakousko, Kypr, Itálie a Řecko. Nejvyšší nárůst okolo 20 % zaznamenali Bulharsko, Nizozemí a Slovinsko. Ostatní státy se pohybují v nárůstu mezi hodnotou 10 a 20 %.

Graf č. 3.4: Podíl dětí narozených mimo manželství ve státech EU 15 (%)

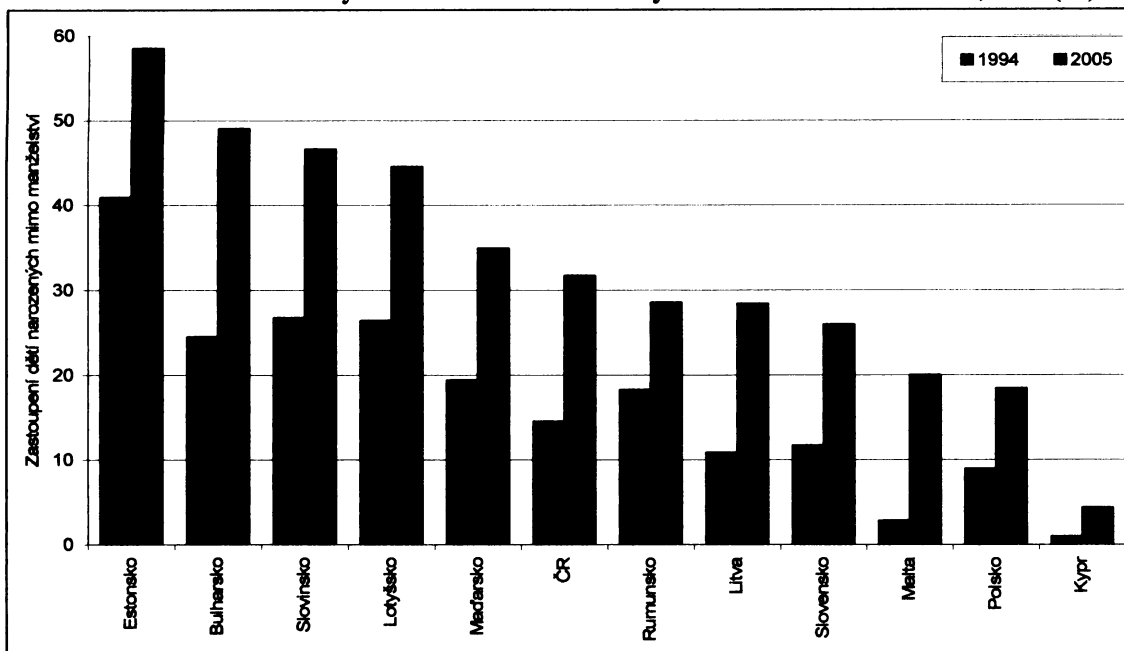

Zdroj: Eurostat

Země s nejnižšími hodnotami podílu dětí narozených mimo manželství, kde docházelo jen k malému růstu (Itálie, Španělsko, Polsko), tedy země, kde se ve společnosti uplatňuje silný tlak katolické církve (Dvořáková, 2000).

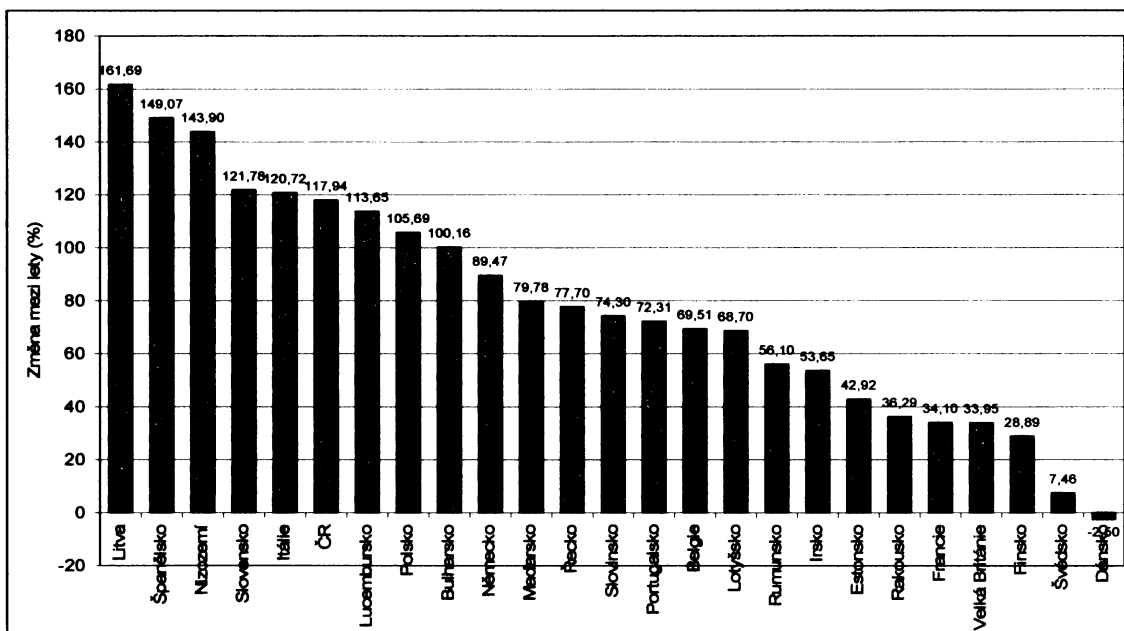
Průměr narozených mimo manželství v zemích EU 32,98 %. Země nad tímto průměrem jsou všechny země severní Evropy a část západoevropských států. Země výrazněji pod tímto průměrem jsou v jižní Evropě.

Graf č.3.5: Podíl dětí narozených mimo manželství v nových státech EU v letech 1994, 2005 (%)

Zdroj: Eurostat

Graf č.3.6: Změny v podílech narozených mimo manželství mezi lety 1994, 2005 (%)

Zdroj: vlastní výpočet

Pozn.: procentuální změna (o kolik procent se podíl zvýšil či snížil)

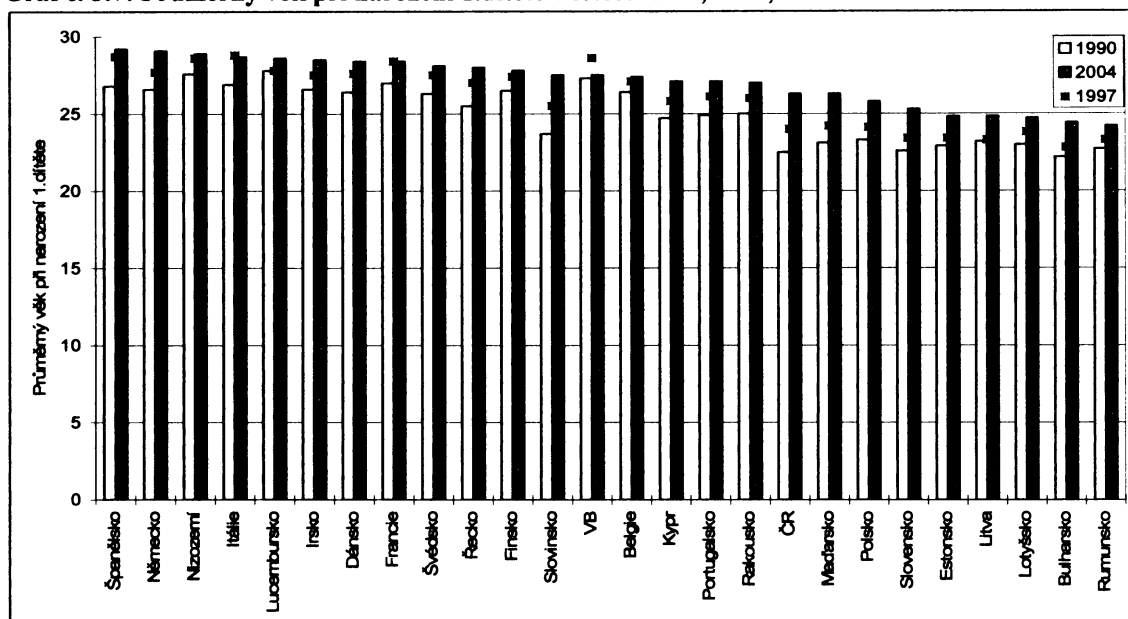
Pozn.2: Z důvodu zkreslení výsledků vyřazena Malta (599,3 %) a Kypr (354,2 %)

3.4 Průměrný věk při narození prvního dítěte

Dle Sobotky (Sobotka, 1998) málokterý demografický ukazatel rozděloval země Evropy tak, jako průměrný věk matek při narození prvního dítěte. Vývoj tohoto ukazatele se v evropských státech od konce 60.let výrazně odlišuje. V západoevropských státech nastalo v letech 1965–1975 snížení průměrného věku matky při prvním porodu, bylo to u generací žen narozených v polovině 40.let a mladších. Od konce 70.let, kdy tam došlo ke stabilizaci úhrnné plodnosti se tento věk začal zvyšovat. Nárůst zde přetrvává i po roce 1990. Ze západoevropských zemích se vyčleňují státy jižní Evropy a Irsko, kde nastal pokles plodnosti o 10 let později, přišel s generací narozených v polovině 50.let a později. Státy severní Evropy zaznamenaly v druhé polovině 80.let vzestup úhrnné plodnosti. V bývalých socialistických státech pokračuje do konce 80.let pokles průměrného věku při prvním porodu až k hranici 24 let věku. Trendy proběhlé v západní Evropě se zde začaly projevovat mnohem později, až počátkem 90.let s generací narozených v polovině 60.let a mladších. Časování dětí zůstalo hlavním faktorem odlišujícím západ a východ EU i po roce 1990.

V roce 1990 měly ženy východní části EU své první dítě v průměru o 3–4 roky dříve než ženy západoevropské části EU, okolo 22–24 let věku. Zatímco věk při prvním narození mezi ženami v západní Evropě (ženy EU 15) byl už mezi 25–28 lety. V průběhu 90.let byl v České republice, Maďarsku a Slovinsku vzestup průměrného věku největší a v současné době se tento ukazatel přiblížil hodnotám zemí západní části EU. Jinde byl vzestup váhavý a často následovaný stabilizací. Z posledních dat z roku 2004 byl tento věk u žen východní části EU mezi 23 a 26 lety, krom Slovinska, které dosahovalo hodnoty 26,7 let. V zemích západní části EU to bylo 27–30 let. Od roku 2001 tento věk stále stoupá. Dle Sardona (Sardon, 2006) první mateřství v takto pokročilém věku, myšleno věku přes 30 let, vyvolává otázky o rizicích nechtěných bezdětností u párů, navzdory rozvinutým technologiím asistované reprodukce (Kocourková, 1998; Sardon, 2006).

Graf č. 3.7: Průměrný věk při narození 1.dítěte v letech 1990, 1997, 2004

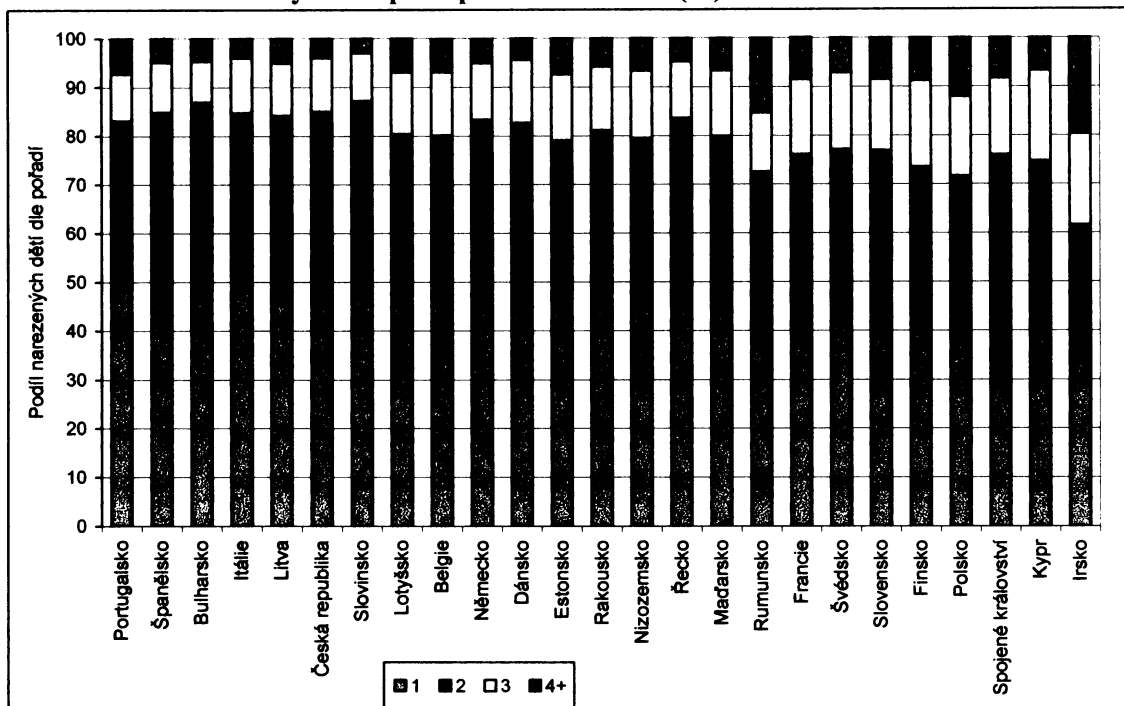
Zdroj: Eurostat, The European Demographic Data Sheet 2006

3.5 Plodnost vyššího pořadí

Dle názoru Koschina (Koschin, 2001) je všeobecně známo, že od počátku 90.let dochází k poklesu plodnosti v Evropské unii. Stejně tak panuje přesvědčení, že klesá plodnost především vyšších pořadí, tzn. že se rodí méně druhých, třetích a dalších dětí. Podle jeho názoru to ale není úplně pravda.

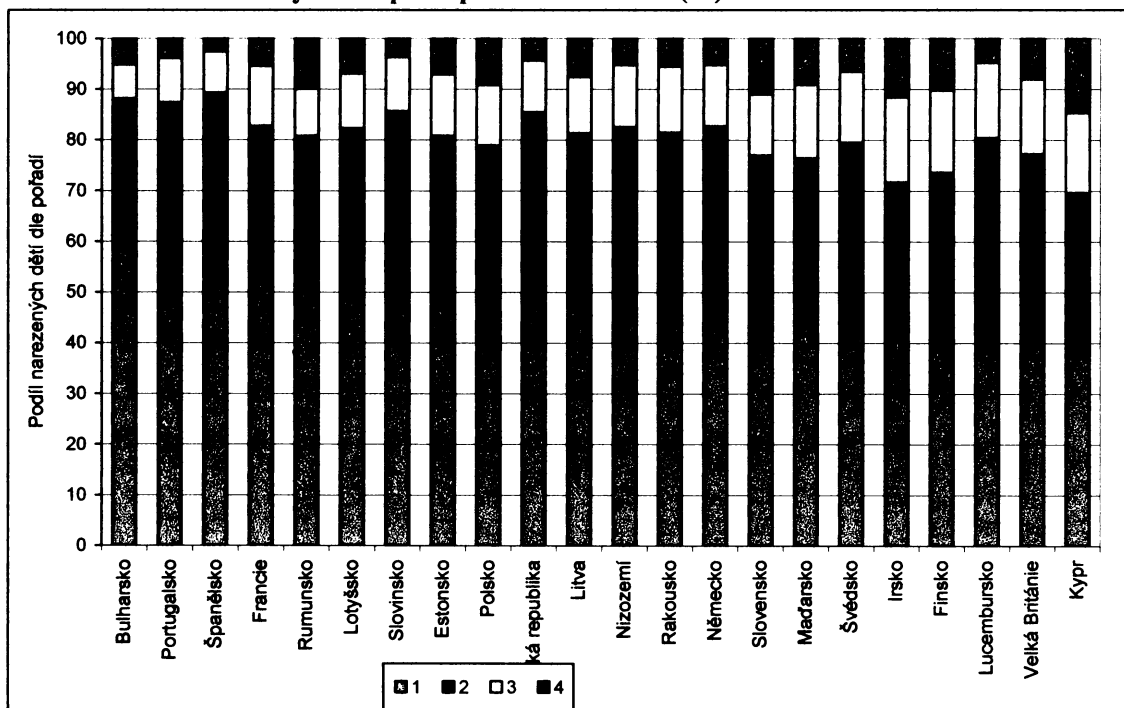
Následující grafy (graf č.3.8 a graf č.3.9) ukazují podíl plodnosti podle pořadí v letech 1990 a 2001. V grafu za rok 1990 chybí Lucembursko a Malta a v grafu za rok 2001 Dánsko, Belgie, Itálie, Řecko a Malta. Obojí z důvodu absence dat. Z grafu přesto vidíme, že nedošlo nikde k výrazným změnám v podílu narozených v žádném z pořadí. A není ani výrazný rozdíl mezi zeměmi západní a východní části EU. Podle Sobotky (Sobotka, 1998) připadá největší část narozených dětí na děti 1. pořadí, v průměru západních států EU je to dlouhodobě 45 % narozených. V průměru východních států EU došlo od počátku 90.let k nárůstu (45 % v roce 1990, 49,5 % v roce 2001). V pobaltských státech došlo v průběhu 90.let k nárůstu na hodnoty přes 50 %, poté ale opět k poklesu. V Bulharsku, Polsku, Slovinsku, Rumunsku a Irsku dochází ve sledovaném období k nárůstu. Vývoj podílu 2.dětí na celkovém počtu narozených je zrcadlovým obrazem vývoje 1.dětí. Podíl 3.dětí poklesl v jihovýchodní části EU. Nejvyšší podíl narozených 4. a dalšího pořadí byl v roce 1990 v Irsku, Polsku a Rumunsku, v roce 2001 také.

Graf č.3.8: Podíl narozených dětí podle pořadí v roce 1990 (%)

Zdroj: Český statistický úřad, Recent demographic developments

Graf č.3.9: Podíl narozených dětí podle pořadí v roce 2001 (%)

Zdroj: Český statistický úřad, Recent demographic developments

3.6 Bezdětnost

Trvalá neplodnost vzrostla v zemích západní části EU. V Rakousku, Finsku a Velké Británii zůstala bezdětná alespoň jedna z pěti žen narozených na konci nebo v průběhu 60.let. Předpokládá se, že tato situace nastane také brzy v Irsku a Nizozemí a Německu nebo alespoň v jeho západní části. Pokud budou tyto trendy pokračovat, mohou zasáhnout i jižní Evropu. Stejná situace nastala, ale s menším opožděním ve východní části EU. Bezdětnost vzrostla u generace narozené počátkem 70.let, a to ve většině středoevropských států. Polsko, Maďarsko, Rumunsko, Slovensko a Pobaltí se již mohou přidat do skupiny států s vysokou trvalou neplodností. Ženy narozené na konci 60. a na začátku 70.let v zemích bývalého socialistického bloku postupně přejímají vzorce chování podobné těm, které mají západoevropské ženy, a hodnoty bezdětnosti mezi dvěma částmi kontinentu se k sobě přibližují.

Podle odhadů se situace bude horšit a nastane ještě větší nárůst bezdětnosti. Je předpoklad, že v Polsku jedna z pěti žen narozených v roce 1971 zůstane bezdětná – to značí nárůst o 9 procentních bodů za dobu 11 generací. Tento prudký nárůst bezdětnosti nastane speciálně ve východní části EU (Polsko, Slovensko, Rumunsko, Bulharsko a Lotyšsko). Na druhé straně trvalá bezdětnost pod 10 % byla v Portugalsku, kde byly zaznamenány velmi nízké hodnoty, pro generace z poloviny 60.let (Sardon, 2006).

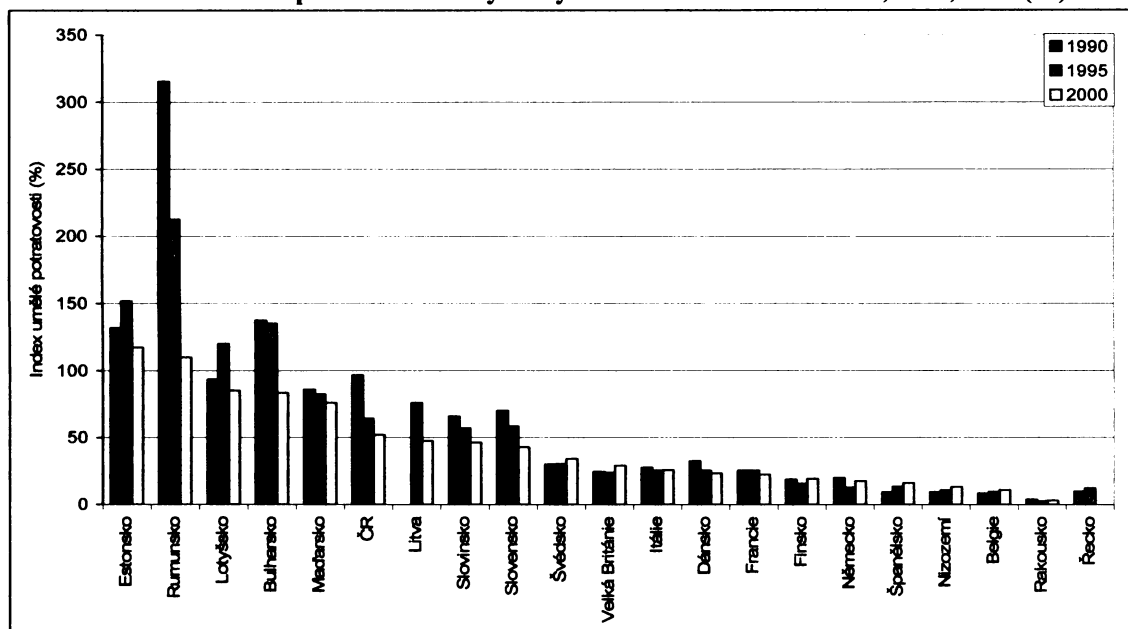
Nízká plodnost charakterizuje evropskou demografickou situaci. V postkomunistických zemích je v současné době intenzita plodnosti nižší než v západních zemích EU, ale od roku 1998, kdy byla na svém minimu se projevuje stejný trend, totiž mírný nárůst. Průměrný věk matek při porodu dítěte i při porodu prvního dítěte se v obou regionech stále zvyšuje. Zdánlivě narostl počet dětí narozených mimo manželství, ale intenzitní ukazatele se příliš nezměnily. Je to zejména v důsledku propadu manželské plodnosti. V obou částech Unie dochází také postupně k nárůstu bezdětných žen. Současné trendy ve vývoji plodnosti jsou na východě a západě EU přibližně stejné, což vypovídá o homogenizaci tohoto jevu zde.

3.7 Umělá potratovost

Kvalita statistik o potratovosti je v Evropě hodně odlišná, v některých zemích je nespolehlivá. Evropské země mají nejen odlišnou legislativu ale i rozdílné definice miniinterrupcí. Řada zemí také informace o potratech neposkytuje vůbec, nebo tam nejsou povoleny (Polsko, Irsko, Portugalsko) či evidovány vůbec nebo jen částečně (Rakousko, Lucembursko, Belgie, Řecko). A proto je mezinárodní srovnatelnost dat velmi obtížná. V Rakousku statistika zahrnuje jenom nemocniční úkony a teprve od roku 1988 samovolné potraty. Ve Francii například je odhad aktuálního počtu indukovaných potratů větší než říkají zaznamenaná data. Většina západní části

EU zaujala v 60. letech liberální postoj k umělému přerušení těhotenství, ale hlavní roli při plánování rodičovství zde sehrálo rozšíření kvalitní antikoncepce. V zemích východní části EU byla situace jiná, kvalitní antikoncepce zde nebyla snadno dostupná, a proto formou kontroly plodnosti byly právě interrupce.

Graf č.3.10: Index umělé potratovosti ve vybraných státech EU v letech 1990, 1995, 2000 (%)

Zdroj: UNICEF, UNECE

Podle indexu umělé potratovosti, udávající poměr interrupcí na 100 narozených dětí v daném roce, nastal mírný nárůst v 6 zemích západní části EU, pravděpodobně odrážející zvýšená zamítnutí akceptovat antikoncepční selhání. Ostatní země Unie zaznamenaly ve sledovaných letech pokles indexu umělé potratovosti. Největší pokles nastal v Rumunsku (o 205 %), Bulharsku (o 54 %) a České republice (o 44 %). Navzdory nespolehlivostem ve statistice interrupcí, připadá na západní část EU 1–3,5 interrupcí na 100 narození. Švédsko má největší četnost interrupcí s 34 interrupcemi na 100 narození v roce 2000, zatímco Belgie a Rakousko mají nejnižší.

Ve východní části EU byly dříve interrupce v podstatě jedinou formou kontroly plodnosti. To je proč počet interrupcí dlouho převyšoval počet narozených. Navzdory výraznému zlepšení situace po roce 1990, jsou zde interrupce stále čtenější než v západní části EU. Prudký pokles v počtu interrupcí na 100 narození se objevil od počátku 90. let, odrážel rozšíření antikoncepce v regionu. Ve dvou státech – Rumunsku a Estonsku v roce 2000 převyšoval počet interrupcí počet živě narozených. Podle Sardona (Sardon, 2006) v roce 2005 se počty interrupcí pohybovaly v regionu východní EU od 32 po 82 na 100 živě narozených (Sardon, 2006; Dvořáková, 2000).

Kapitola 4

Úmrtnost

Rozdělení současných zemí EU na východní a západní část, ke kterému došlo v 70. letech minulého století, se projevilo i v úmrtnosti. Pro východní země EU byla charakteristická vysoká celková úmrtnost, velmi nepříznivá úmrtnost mužů, dlouhodobá stagnace či zhoršování úmrtnosti obyvatel starších 40 let a vyšší kojenecká úmrtnost. V západních zemích EU docházelo ke zlepšování úmrtnostních poměrů vlivem lepší zdravotní péče, kvalitnějšího vybavení modernější technikou a léky, lepší kvality životního prostředí a zdravějšího způsobu života. V 90. letech tento proces nastal i v bývalých komunistických zemích střední Evropy.

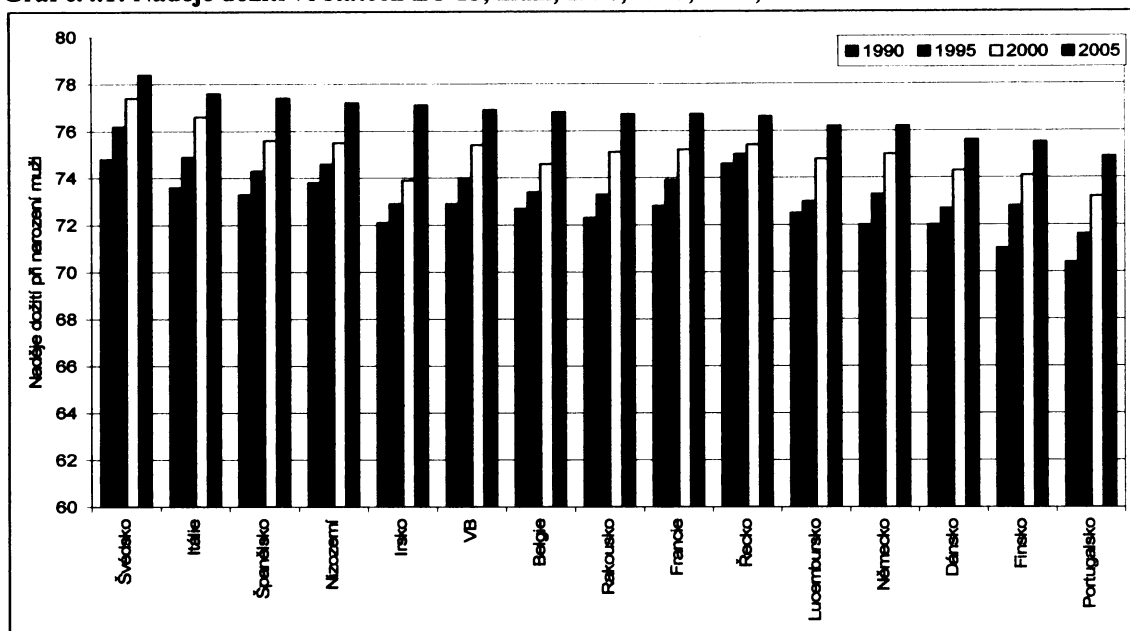
Pro mezinárodní srovnání úrovně úmrtnosti se nejčastěji používají ukazatele naděje dožití při narození a kvocient kojenecké úmrtnosti.

4.1 Naděje dožití při narození

Významnou charakteristikou úrovně úmrtnosti je ukazatel naděje dožití při narození. V poválečném období v Evropské Unii se naděje dožití při narození prodlužovala u mužů i u žen. V období do konce 80. let pokračovalo v zemích Unie další zvyšování naděje dožití při narození jak u mužů tak u žen. V zemích bývalého socialistického bloku vývoj úmrtnosti stagnoval či se dokonce zhoršoval. To vedlo k zastavení či poklesu naděje dožití při narození, především u mužů, u žen se sice zvyšovala, ale v podstatně menší míře než u zemí Unie.

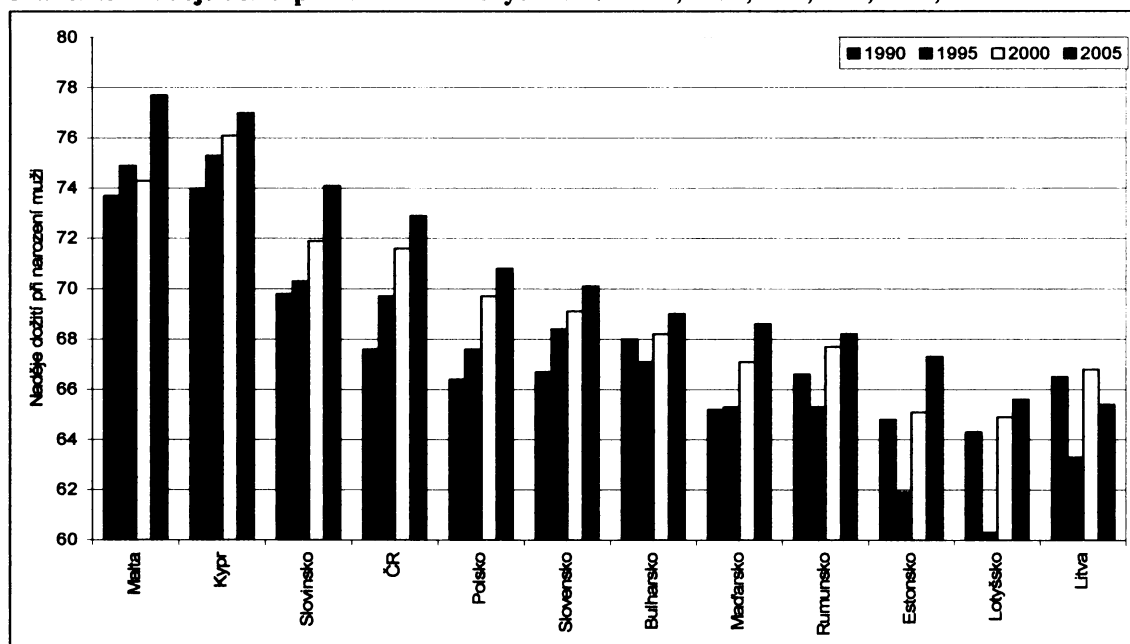
Mezi lety 1990–1995 došlo k poklesu naděje dožití při narození u mužů v Lotyšsku, Litvě, Rumunsku a Bulharsku. Mezi lety 1995–2000 na Maltě a mezi lety 2000–2005 v Litvě. Ve všech ostatních zemích Unie došlo v tomto období k nárůstu naděje dožití při narození u mužů. V průměru to bylo mezi východními státy EU o 2,6 roku a mezi západními státy EU o 3,9 roku. V průměru za EU tedy o 3,4 roku. V roce 1990 byla průměrná hodnota naděje dožití při narození pro muže za celou Unii 70,53 let, v roce 2005 73,94 let. Hodnoty za jednotlivé země vidíme v grafech č.4.1 a č.4.2, které nám zobrazují situaci ve sledovaných letech v nových a starých státech Unie. Země jsou seřazeny vždy podle hodnoty v roce 2005.

Graf č.4.1: Naděje dožití ve státech EU 15, muži, 1990, 1995, 2000, 2005

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Graf č.4.2: Naděje dožití při narození v nových státech EU, muži, 1990, 1995, 2000, 2005

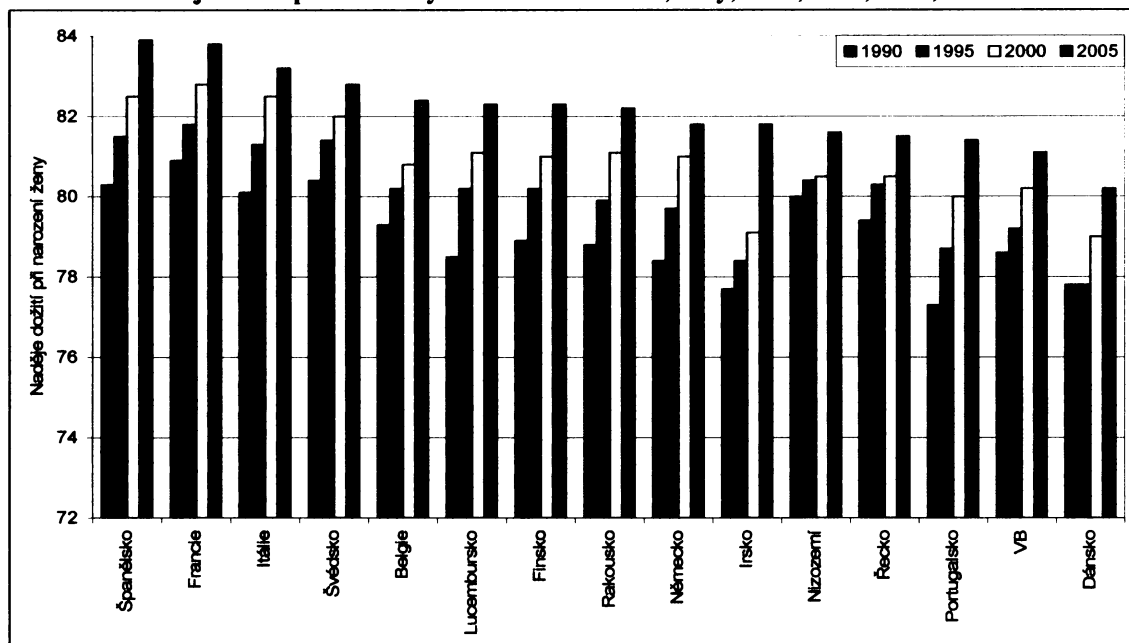

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Nejvíce vzrostla naděje dožití při narození u mužů v České republice, Irsku a Portugalsku.

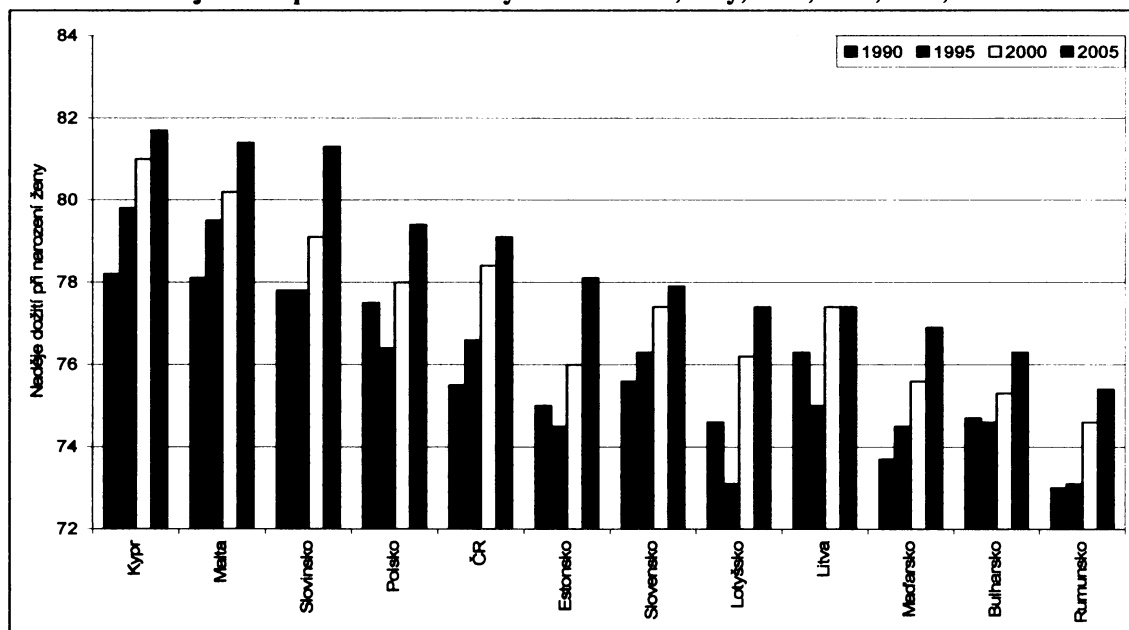
Naděje dožití při narození u žen se ve sledovaném období průměrně prodloužila o 2,9 let. K poklesu naděje dožití při narození u žen došlo mezi lety 1990–1995 v Pobaltských státech, Bulharsku a Polsku. V dalších letech docházelo již k nárůstu této hodnoty, s výjimkou Litvy, kde v letech 2000–2005 tato hodnota stagnovala.

Graf č.4.3: Naděje dožití při narozených ve státech EU 15, ženy, 1990, 1995, 2000, 2005

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

Graf č.4.4: Naděje dožití při narození v nových státech EU, ženy, 1990, 1995, 2000, 2005

Zdroj: Český statistický úřad, Eurostat

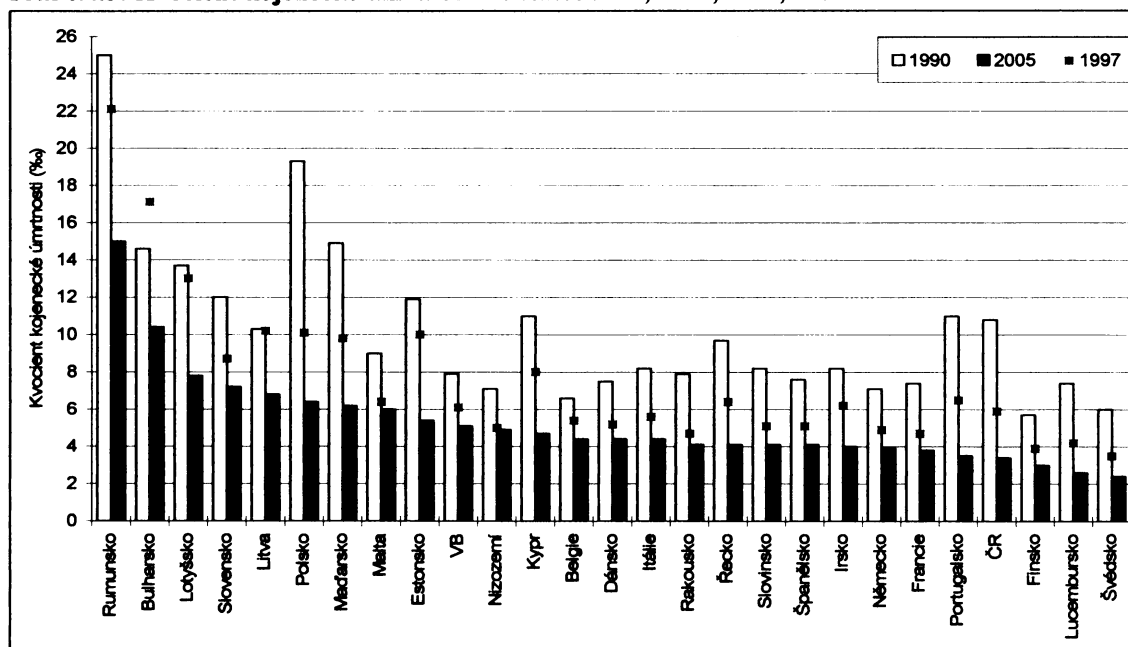
Naděje dožití při narození u žen nejvíce vzrostla ve sledovaném období opět v Portugalsku a Irsku a také v Lucembursku. Mezi roky 1990–2005 naděje dožití při narození u žen stoupla v západní části EU o 3,19 let, ve východní části EU o 2,55 let. Průměrná hodnota tohoto ukazatele v roce 1990 za celou Unii byla 77,64 let a v roce 2005 80,54 let. Z hlediska současných hodnot naděje dožití při narození je stále patrný rozdíl mezi zeměmi západní a východní EU. Nejvíce se západním hodnotám přibližuje Slovinsko pomalu následované

Českou republikou. Nejvyšší mužská nadúmrtnost, tj. rozdíl naděje dožití při narození mužů a žen byla zaznamenána v roce 2005 v Litvě (12 let), Lotyšsku (11,8 let) a Estonsku (10,8 let). Ze států západní části EU ve Francii (7,1let). Průměrná hodnota mužské nadúmrtnosti byla v tomto roce 6,6let (Dvořáková, 2000).

4.2 Kojenecká úmrtnost

Následující ukazatel, který se používá k popisu zdraví a rozvoje populace, je kojenecká úmrtnost. Kojenecká úmrtnost je definována jako počet zemřelých do jednoho roku na 1000 živě narozených.

Graf č.4.5: Kvocient kojenecké úmrtnosti ve státech EU, 1990, 1997, 2005

Zdroj: Český statistický úřad

Úroveň kojenecké úmrtnosti je jednou z důležitých charakteristik sociální, zdravotní a kulturní vyspělosti země. V celém poválečném období docházelo v Evropě k jejímu poklesu. V některých zemích dosáhla nízké úrovně již v 60. letech (Švédsko, Nizozemí, Finsko, Dánsko, Velká Británie) a od té doby klesala jen mírně. Na druhé straně byly země, kde zůstávala ještě v 60. letech vysoká (Portugalsko, Polsko, Bulharsko, Rumunsko), ale v 70. letech se snižovala i tam (Dvořáková, 2000). Rozdíly mezi státy ukazuje graf č.4.5, kde vidíme srovnání hodnot kvocientu kojenecké úmrtnosti v letech 1990 a 2005, s vyznačením hodnoty v roce 1997, pro lepší znázornění trendu. Nejvyšší hodnoty v Evropě byly v roce 1990 zaznamenány v Rumunsku (25 %) následované Polskem (19,3 %) a Bulharskem (14,6 %). To porovnejme s kojeneckou úmrtností o hodnotě 6 %, ta byla v té době ve Švédsku. Rozdíly mezi zeměmi východní a západní části EU byly průměrně 6,1 %. Do roku 1997 došlo ve všech zemích kromě

Bulharska k poklesu této hodnoty. V letech 1997 až 2005 už pokles nastal ve všech zemích. V západní části EU jen velmi mírný, v státech východní části EU výraznější. Největší pokles nastal v Bulharsku a Rumunsku. Průměrná hodnota pro státy EU (27) za rok 2005 byla 5,26 ‰. V tom jsou obsaženy hodnoty od 2,4 ‰ ve Švédsku po 15 ‰ v Rumunsku. V kojenecké úmrtnosti můžeme sledovat stejnou situaci jako u naděje dožití, a totiž to, že je zde stále patrný rozdíl mezi zeměmi východní a západní části EU. Průměrná hodnota kvocientu kojenecké úmrtnosti v zemích východní části EU byla v roce 2005 7,3 ‰ a v západní části EU 4,1 ‰. Ve srovnání s ostatními zeměmi východní EU dosahuje Česká republika společně se Slovinskem nejnižších hodnot kojenecké úmrtnosti srovnatelných se zeměmi západní EU. Tento ukazatel také ukazuje na propast mezi státy EU a kandidátským Tureckem, kde kojenecká úmrtnost dosahuje hodnot, které byly v západní Evropě v 50. letech (Sardon, 2006).

Od konce 80. let tedy docházelo v Evropské unii ke zlepšování úmrtnostních poměrů, byl zaznamenán růst naděje dožití u mužů i u žen a pokles úrovně kojenecké úmrtnosti. V státech východní části EU došlo k většímu poklesu kojenecké úmrtnosti a přiblížení se hodnotám západoevropské části. U naděje dožití zde dochází, stejně jako u zemí západoevropské části, k postupnému nárůstu hodnot. Protože trendy v obou regionech mají podobný trend, dochází zde k homogenizaci úmrtnostních poměrů.

Kapitola 5

Sňatečnost a rozvodovost

5.1 Vývoj sňatečnosti do počátku 90.let

Úroveň sňatečnosti a její další charakteristiky ovlivňují procesy plodnosti, rozvodovosti a diferencují úroveň úmrtnosti. Od konce druhé světové války až do počátku 60.let bylo z hlediska sňatečnosti obdobím sblížování západní a východní Evropy. Trend poklesu průměrného věku při prvním sňatku se objevil již v meziválečném období a po druhé světové válce byl urychlen především nárůstem podílu sňatku svobodných do 20 let věku. Také se zvýšil podíl osob uzavírajících alespoň jednou za život sňatek. „Hajnalovo rozdělení Evropy z počátku 20.století podle pomyslné linie Terst – Sankt Peterburg (západoevropský model nízké a pozdní sňatečnosti, východoevropský model vysoké a časně sňatečnosti) bylo do konce 60.let nahrazeno jednotným modelem vysoké úrovně sňatečnosti“ (Kocourková, 1998, str.250).

V západoevropských zemích (myšleno země současné EU kromě postkomunistických) nastal „zlatý věk rodiny“, kdy mladí lidé vstupovali do manželství v mladším věku a častěji než dříve. To se většinou vysvětluje příznivou ekonomickou situací západní části EU. Ve východoevropských zemích (myšleno současné postkomunistické země EU) byl pokles průměrného věku žen při sňatku ještě výraznější než v západoevropských. Od 60. let dochází mezi západoevropskými a východoevropskými státy Unie k postupné diferenciaci ve sňatkovém chování obyvatelstva. V západní části EU nastal obrat v dosavadním vývoji sňatkového chování. Na pokles plodnosti navázal pokles úrovně sňatečnosti a došlo k uvolnění vztahu mezi procesem plodnosti a sňatečnosti. Mladí lidé začínají preferovat spíše různé formy nesezdaných soužití na úkor tradičních manželství, a manželství přestalo být nutné i pro založení rodiny. Postupně se tedy zvyšuje podíl dětí narozených mimo manželství. Lidé také vstupují do manželství ve stále vyšším věku. Ve východoevropských zemích Unie dochází v této době spíše ke stabilizaci sňatečnosti na vysoké úrovni. Ke sňatkům dochází v časném věku, a to například z důvodů nedostatečného rozšíření antikoncepce.

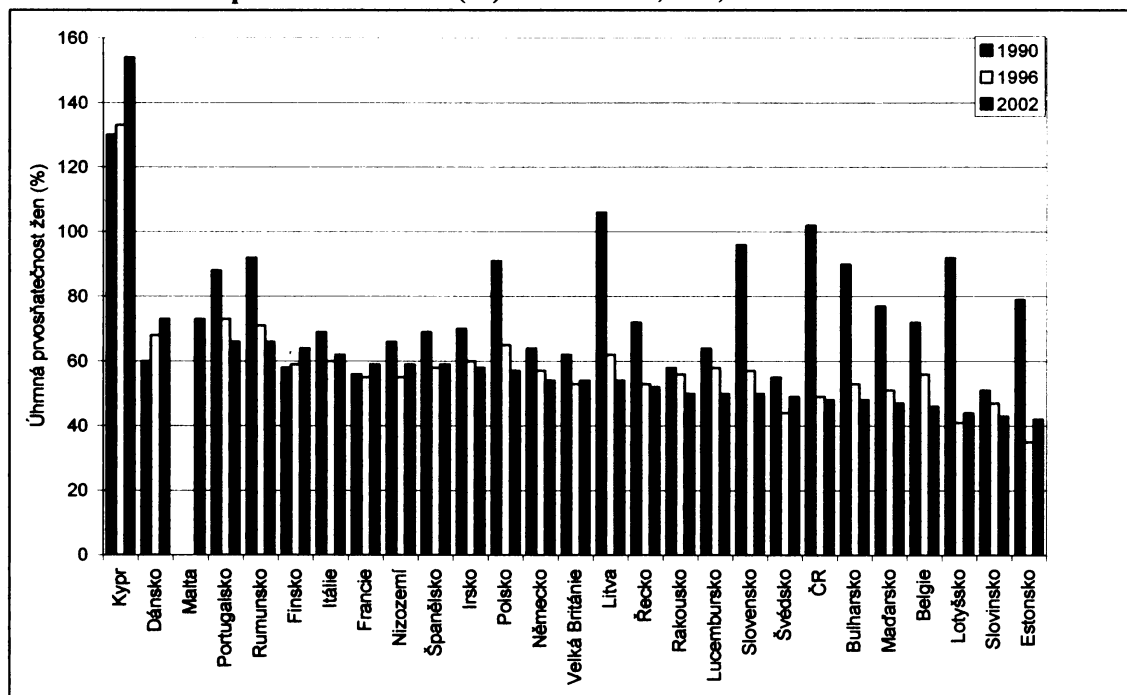
Od 80.let dochází k pomalému snižování úhrnné prvosňatečnosti a v některých zemích mírně roste průměrný věk při prvním sňatku. Rozšiřují se i nesezdaná soužití. Celkově tvořila

východní část EU do konce 80.let svým charakterem sňatečnosti poměrně homogenní region, který se výrazně odlišoval od západní části (Rychtaříková, 1998; Sobotka, 1998). Po pádu komunistických režimů došlo ve státech východní části k poklesu úrovně sňatečnosti, ke kterému významně přispěla změna ekonomických podmínek (obtížnější dosažitelnost bytu, omezení sociálních jistot aj.), a taktéž změna hodnotové orientace mladých lidí.

5.2 Vývoj sňatečnosti od počátku 90.let

Úhrnná prvosňatečnost udává podíl osob, které uzavrou alespoň jeden sňatek do věku 50 let. Tento ukazatel se používá při mezinárodním srovnávání. Počátkem 80.let byla úhrnná prvosňatečnost žen ve východoevropských státech současné EU stále velmi vysoká – její průměrná hodnota byla 90 %, tzn. že 90 % svobodných žen do 50 let uzavřelo sňatek. V průběhu 80.let došlo u většiny těchto států k jejímu mírnému poklesu. A na počátku 90.let dosahovala průměrná hodnota úhrnné prvosňatečnosti žen v těchto zemích hodnoty 87 %. V západoevropských zemích současné EU byla průměrná hodnota úhrnné prvosňatečnosti na konci 80.letech 65 % (tzn. o 22 % nižší).

Graf č.5.1: Úhrnná prvosňatečnost žen (%) v letech 1990,1996,2002

Zdroj: Český statistický úřad

Pozn.: U Malty absence dat za roky 1990 a 1996

V téměř všech státech Evropské unie došlo ve sledovaných letech ke snížení úhrnné prvosňatečnosti žen. Výjimku tvoří Francie, Finsko, Dánsko a Kypr, kde nastalo zvýšení. Ve státech EU 15 byla úhrnná prvosňatečnost v roce 2002 57 %. V EU 25 byla 58 %. V grafu

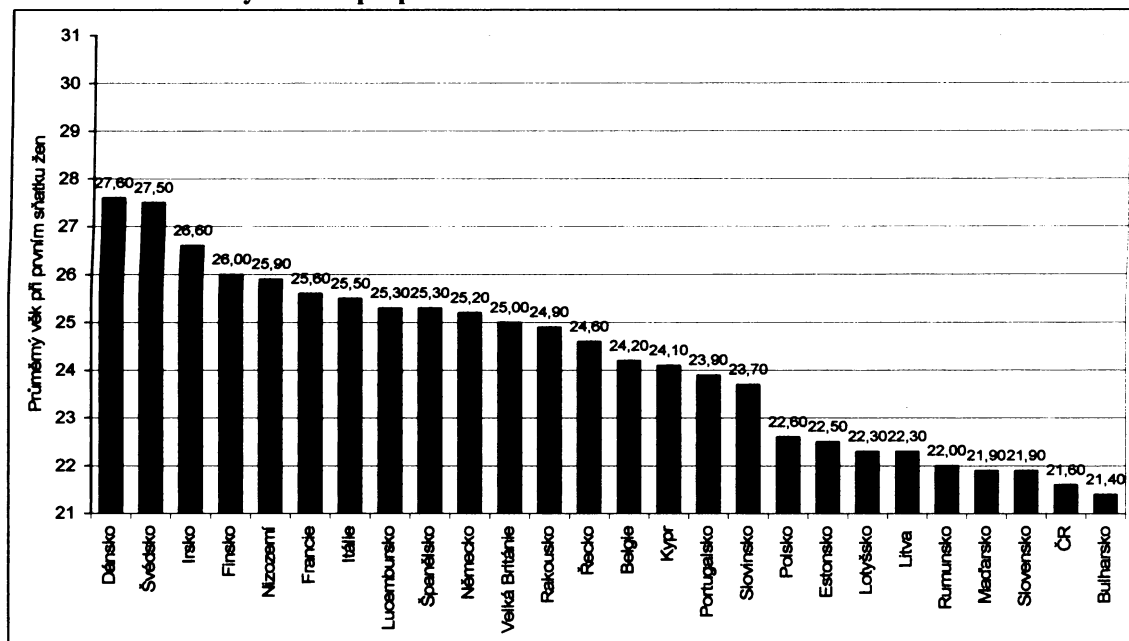
č.5.1 vidíme země Unie seřazené podle velikosti úhrnné prvosňatečnosti žen v roce 2002. Nejvyšší byla zaznamenána v roce 1990 na Kypru, Litvě, České republice a Slovensku. Jako vysoká úhrnná prvosňatečnost je podle J.P.Sardona označovaná úroveň nad 70 %. Podle tohoto dělení má nejvyšší úroveň Kypr, Dánsko a Malta, nejnižší Estonsko, Slovinsko a Lotyšsko. K největšímu poklesu došlo ve sledovaném období u východoevropských zemí současné EU zejména v ČR, Slovensku, Lotyšsku a Bulharsku. Ve všech státech bývalého socialistického bloku došlo k poměrně výraznému poklesu v první polovině 90. let, v současnosti je pokles mírnější (Sardon, 2006).

Údaje o úhrnné prvosňatečnosti mužů jsou daleko méně dostupné než údaje o úhrnné prvosňatečnosti žen. Dle Sobotky (Sobotka, 1998) je u postkomunistických zemí EU stejný trend, jaký měla úhrnná prvosňatečnost žen – stagnace v 80.letech, prudký propad od počátku 90.let. Od přelomu 80. a 90. let byl pokles pomalejší než u úhrnné prvosňatečnosti žen.

Při analýze sňatečnosti se sleduje také průměrný věk při sňatku, či průměrný věk při prvním sňatku. Průměrný věk žen při prvním sňatku se začal v zemích západní části EU výrazně zvyšovat na přelomu let 70.–80., přičemž v zemích východní části EU počal nárůst hodnot průměrného věku žen při prvním sňatku v průběhu 90. let (Lukášová, 2001).

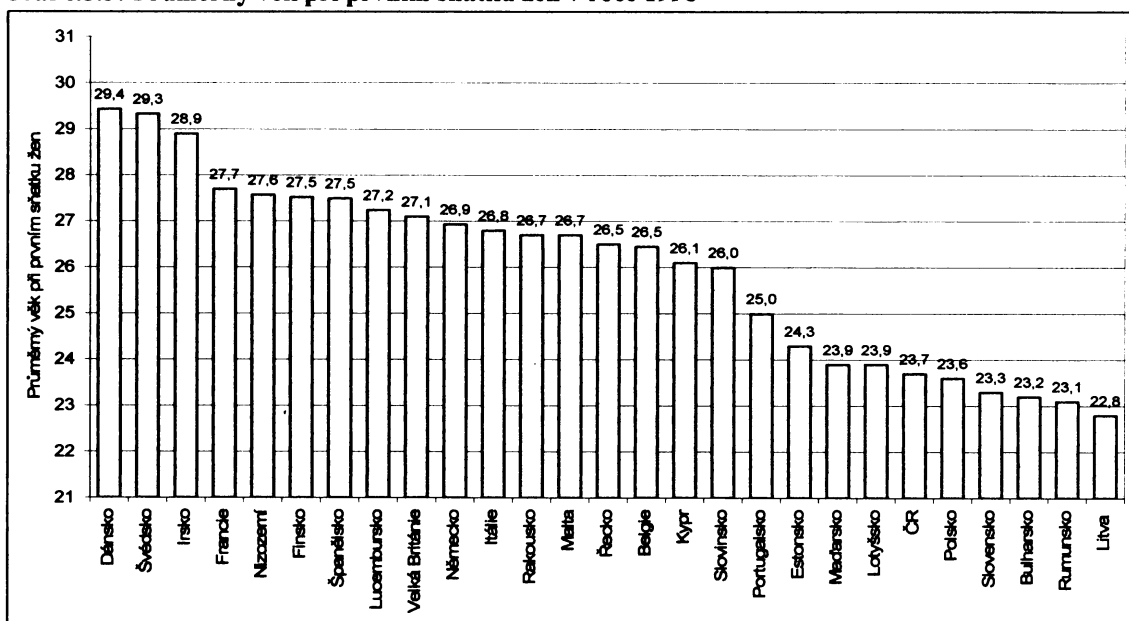
Nejvyšší věk při uzavírání prvního manželství byl v roce 1990 (graf č.5.2) zaznamenán v Dánsku, Švédsku a Irsku, kde měl hodnotu okolo 27 let. Na druhé straně nejnižší věkový průměr při uzavírání sňatku vykazovali v roce 1990 ženy v Bulharsku, Česku a Slovensku. Tato strana žebříčku patřila bývalým socialistickým zemím. V roce 1998 (graf č.5.3) vypadal žebříček následovně: nejvyšší průměrný věk při prvním sňatku měli opět ženy v Irsku, Dánsku a Švédsku, na druhé straně nastala změna a nejnižší věk vykazovaly Litva, Rumunsko a Bulharsko. Opět následovány bývalými socialistickými státy.

Graf č.5.2: Průměrný věk žen při prvním sňatku v roce 1990

Zdroj: Český statistický úřad

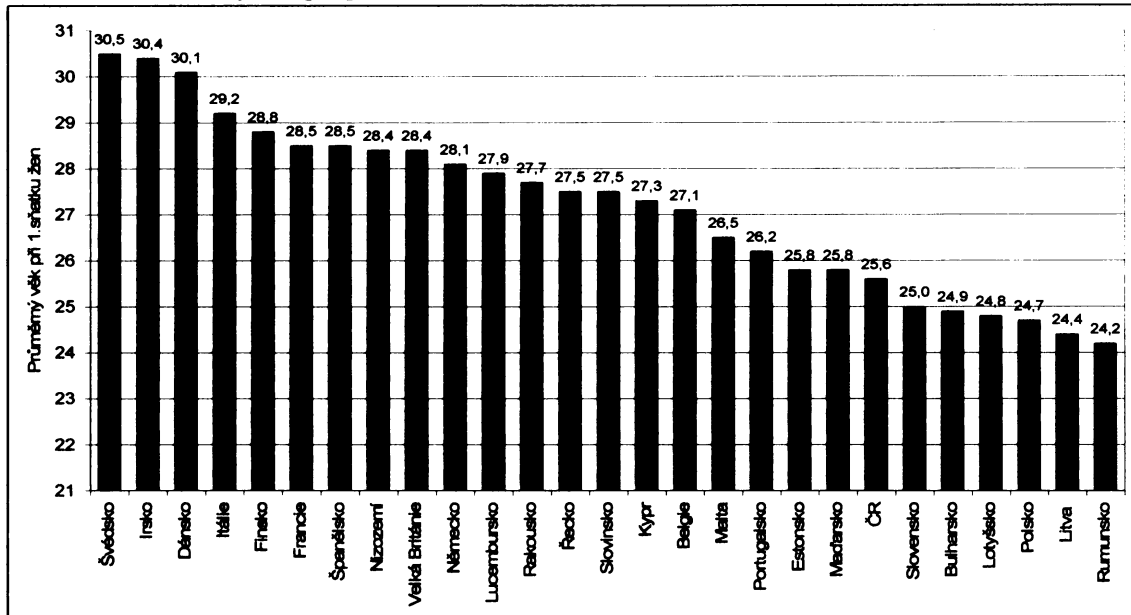
Graf č.5.3: Průměrný věk při prvním sňatku žen v roce 1998

Zdroj: Český statistický úřad

V roce 2003 (graf č.5.4) jsou opět Švédsko, Irsko a Dánsko na straně s nejvyšším průměrným věkem, v tomto roce už přes 30 let a na druhé straně Rumunsko, Litva, Polsko následované dalšími bývalými socialistickými zeměmi. U všech zemí došlo ve sledovaném období k nárůstu. V průměru o tři roky.

Graf č.5.4: Průměrný věk při prvním sňatku žen v roce 2003

Zdroj: Český statistický úřad

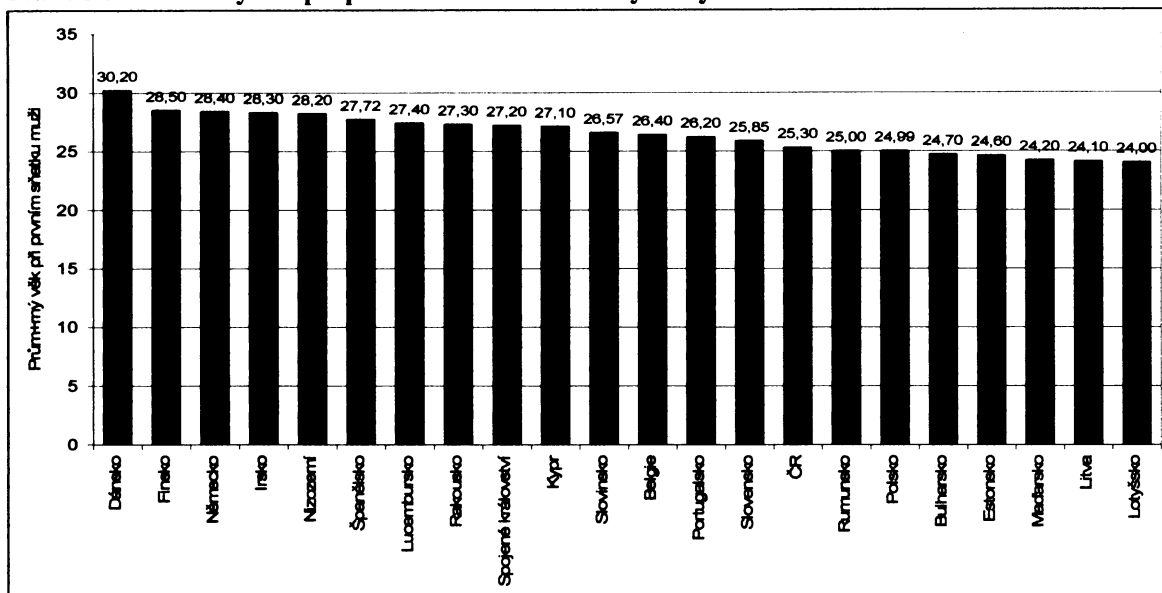
I přes poměrně výrazné zvýšení, zůstává průměrný věk žen uzavírajících první manželství ve východoevropských zemích současné EU nižší než v ostatních státech, a to řádově o 2–4 roky. Výjimkou je Slovinsko, kde svobodné ženy již dnes vstupují do manželství zhruba ve stejném věku jako ženy v Rakousku, Německu či Belgii. V nejvyšším věku, dosahujícímu třiceti let, uzavírají první sňatek ženy na severu EU. Vypočítala jsem variační koeficient průměrného věku při prvním sňatku pro ženy. V roce 1990 dosahoval pro státy Unie hodnoty 7,5 %, v roce 1998 7,6 % a v roce 2003 6,8 %. Variační koeficient se mezi lety 1990 a 2003 snížil, což znamená, že soubor hodnot průměrných věků byl v roce 2003 více homogenizovaný než v roce 1990.

Z grafů s průměrným věkem při prvním sňatku mužů (graf č.5.5 a č.5.6) je patrné, že ve sledovaných letech došlo k jeho nárůstu u všech zemí Evropské unie. I nadále zůstává rozdíl mezi průměrnými věky mužů a žen – muži jsou ve všech státech starší. Spočítala jsme variační koeficient průměrného věku při prvním sňatku i pro muže. V roce 1990 měl hodnotu 6,3 % a v roce 2000 6,5 %. Což značí, že v roce 2000 – kdy byla hodnota větší, byla větší variabilita uvnitř souboru hodnot průměrného věku při prvním sňatku než v roce 1990, kdy byl koeficient nižší.

Za uplynulých dvacet let se posunul průměrný věk při uzavírání prvního sňatku ve všech zemích Unie. Na přelomu tisíciletí se muži poprvé ženili v průměru ve 30,3 letech a ženy vstupovaly do manželského svazku v průměru ve 28,1 letech. To znamená, že u mužů se průměrný věk první svatby za poslední dvě desetiletí posunul v průměru o 3,8 roku, kdežto u žen o 4,8 roku (Veřejná správa, 2002). Při porovnání hodnot variačních koeficientů u mužů a žen, dojdeme k závěru, že ženy měly větší variabilitu v souboru hodnot průměrného věku

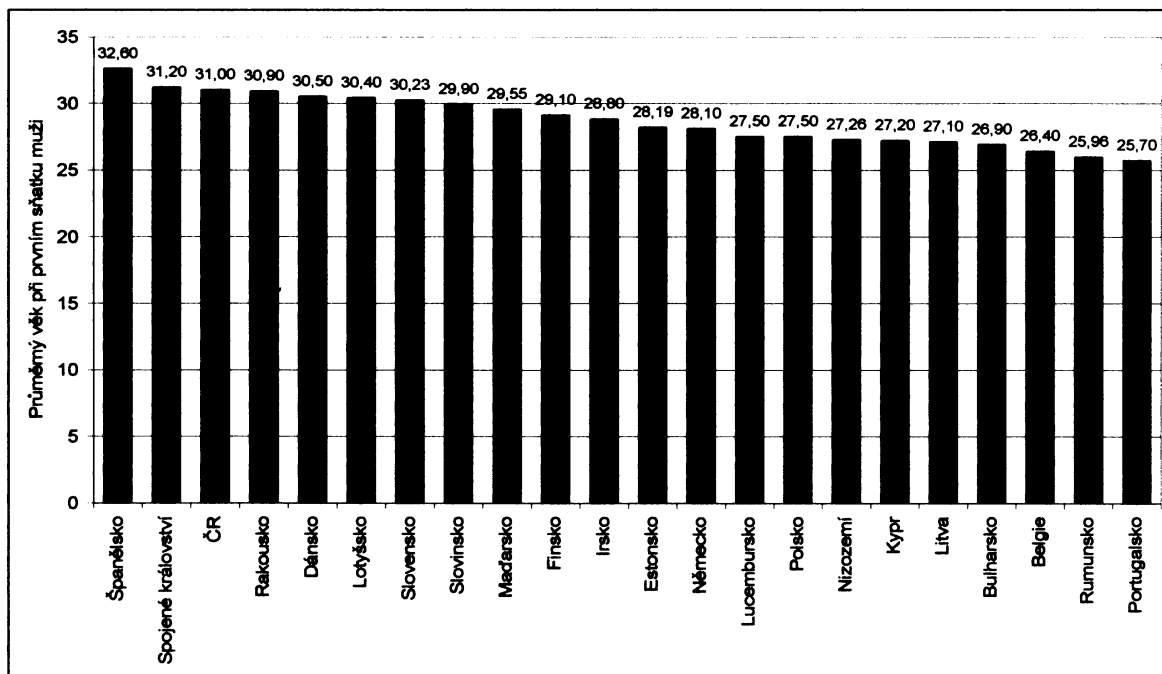
při prvním sňatku než muži (jejich koeficient je vyšší). Celkem vzato však hodnoty variačních koeficientů jsou nízké, tudíž soubory průměrných věků při prvním sňatku jsou poměrně homogenní.

Graf č.5.5: Průměrný věk při prvním sňatku muži ve vybraných státech v roce 1990

Zdroj: Český statistický úřad

Graf č.5.6: Průměrný věk při prvním sňatku mužů ve vybraných státech v roce 2000

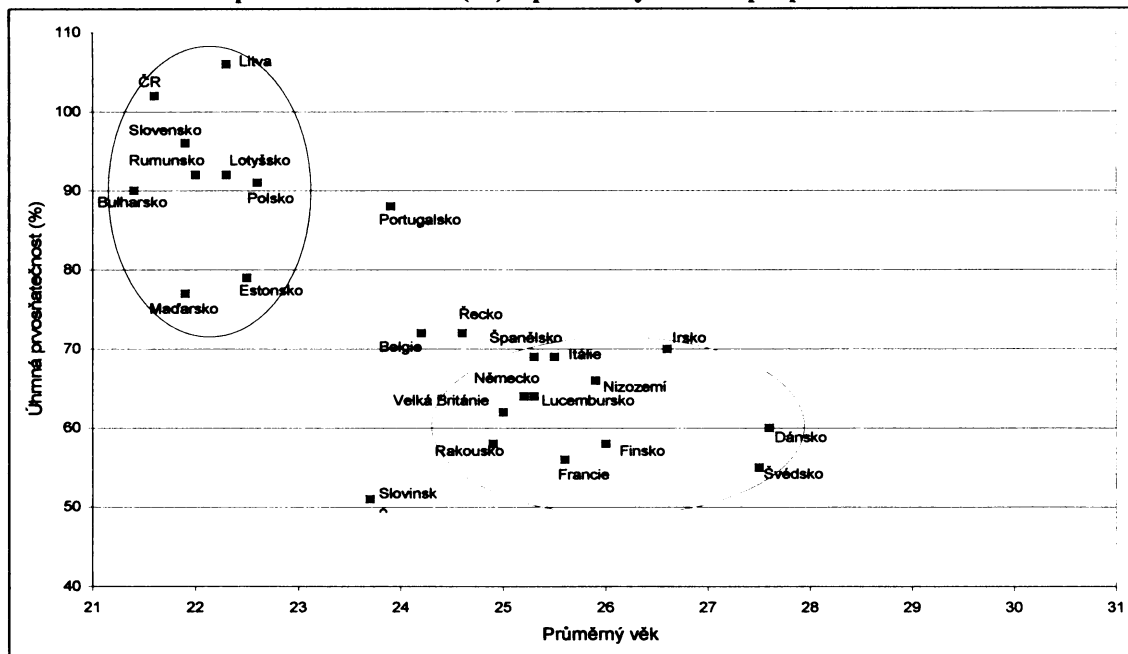
Zdroj: Český statistický úřad

V následujícím grafu č.5.7 z roku 1990 je patrné, že vyšší úroveň úhrnné prvosňatečnosti je spojena s nejnižším průměrným věkem při prvním sňatku a naopak nižší úroveň úhrnné prvosňatečnosti je spojena s vyšším průměrným věkem při prvním sňatku. Lze

tedy zřetelně rozlišit region východ EU (červené vyznačení v grafu) a region západ EU (zelené vyznačení v grafu).

Státy jižní Evropy se nachází mezi oběma regiony a to proto, že k poklesu úrovně sňatečnosti zde došlo až v 80.letech a nebyl tak výrazný jako v ostatních státech západní části EU.

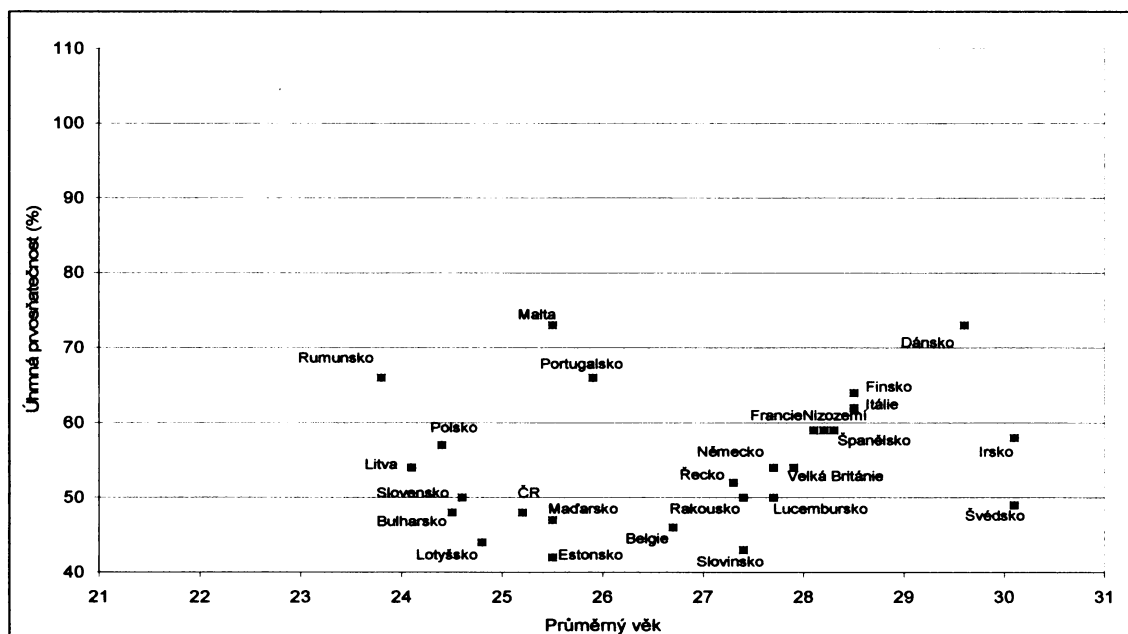
Graf č. 5.7. Úhrnná prvosňatečnost žen (%) a průměrný věk žen při prvním sňatku v roce 1990

Zdroj: Český statistický úřad

Pozn. Z důvodu zkrácení výsledku vyloučen Kypr

Graf č.5.8: Úhrnná prvosňatečnost žen (%) žen a průměrný věk při prvním sňatku v roce 2002

Zdroj: Český statistický úřad

Pozn. Z důvodu zkrácení výsledků vyloučen Kypr

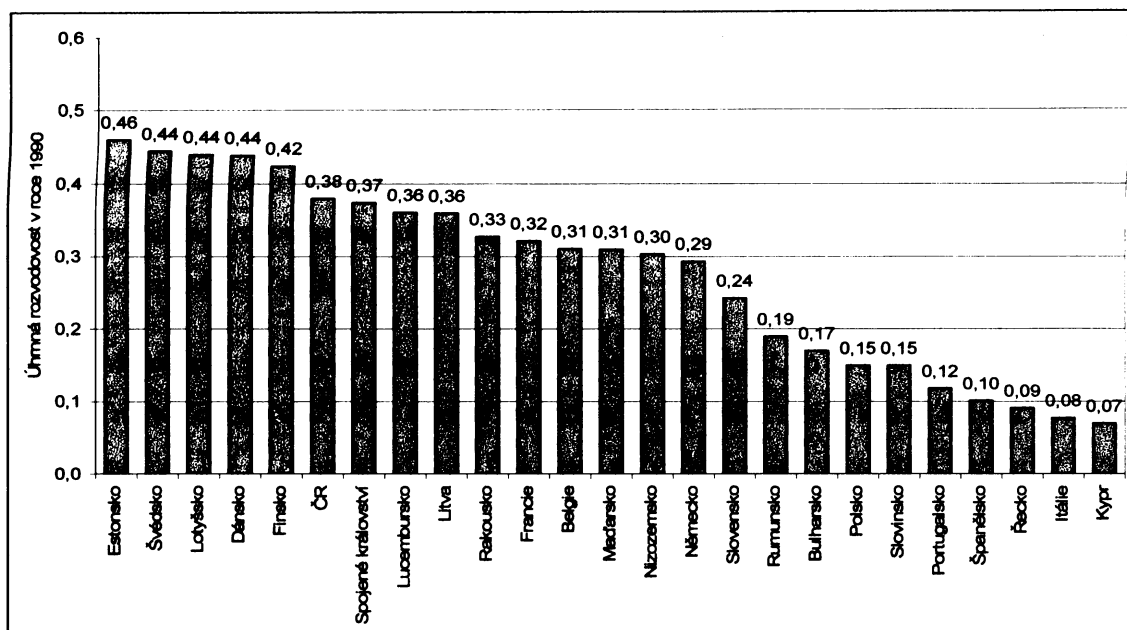
V grafu č.5.8 vidíme, jak se situace do roku 2003 změnila. I nadále převládá diferenciacie z hlediska průměrného věku při prvním sňatku. Výrazná diferenciacie z hlediska úhrnné prvosňatečnosti žen, která byla v roce 1990, v průběhu sledovaných let zmizela. Hodnoty úhrnné prvosňatečnosti žen starých a nových členů Evropské unie se stabilizovaly v intervalu 40–60 % a došlo tedy k homogenizaci.

5.3 Rozvodovost

Vývoj rozvodovosti ve všech státech byl a je ovlivněn příslušnou legislativou. Opatření k usnadnění rozvodů byla ve většině států Evropy přijata na přelomu 60. a 70.let. Úroveň rozvodovosti byla až do konce 60.let ve všech evropských zemích poměrně nízká, poté došlo k jejímu zvyšování a zároveň nárůstu diferenciacie mezi státy. Výrazný nárůst byl zaznamenán v zemích západní a severní Evropy, postupně rostla rozvodovost i v některých zemích východní Evropy. Kde byla úroveň rozvodovosti velmi nízká a nebo zákonně neexistovala byla jižní Evropa (v Itálii, Španělsku a Portugalsku byla uzákoněna až počátkem 70.let). V zemích severní Evropy byl nárůst rozvodovosti v porovnání se zeměmi západní Evropy prudší. V roce 1970 už v počtu rozvodů na 1000 obyvatel dominovala Česká republika spolu s Dánskem, Velkou Británií a bývalou NDR. Na konci 80.let se úhrnná rozvodovost pohybuje mezi 8 % (Itálie) a 45 % (Švédsko) (Kocourková, 1998; Dvořáková, 2000).

Úhrnná rozvodovost je úhrn měr rozvodovosti podle věku a vyjadřuje jaký podíl žen resp. mužů se rozvede. V roce 1990 byla vysoká úroveň rozvodovosti v Estonsku, Lotyšsku, Švédsku, Dánsku a Finsku, tzn. v zemích severní Evropy a Pobaltí. Nejnižší úroveň rozvodovosti byla zaznamenána na Kypru a Itálii, následovanými dalšími jihoevropskými zeměmi.

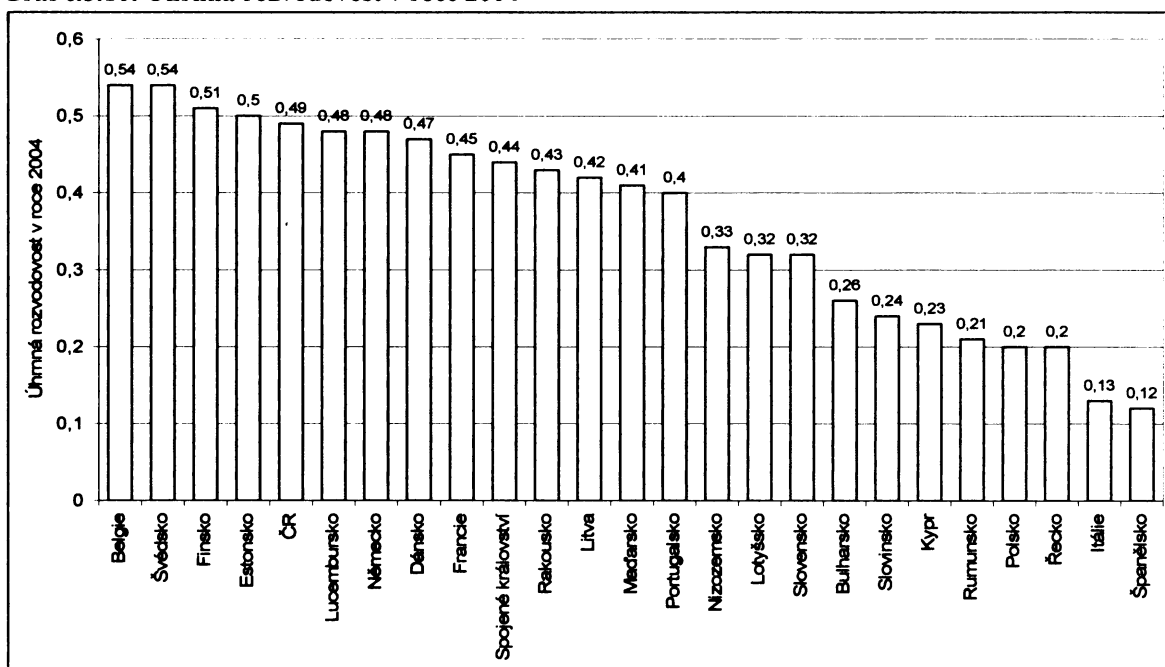
Graf č.5.9: Úhrnná rozvodovost v roce 1990

Zdroj: Český statistický úřad, Recent demographic development

Irsko a Malta nejsou v grafu spolu s ostatními zeměmi EU proto, že v roce 1990 nebyly legislativně povoleny. V Irsku jsou rozvody povoleny do roku 1996, na Maltě legislativně povoleny ještě nebyly.

Graf č.5.10: Úhrnná rozvodovost v roce 2004

Zdroj: Český statistický úřad, Recent demographic development

V roce 2004 mají nejvyšší hodnoty úhrnné rozvodovosti Unie Belgie, Švédsko, Finsko a Estonsko. Nejméně se manželství rozpadají ve Španělsku, Itálii a Řecku. Celkem u pěti zemí nedošlo ve sledovaných letech ke změně v pořadí úhrnné rozvodovosti, a to ve Švédsku, Maďarsku, Bulharsku, Řecku, Itálii. Země s vyššími hodnotami úhrnné rozvodovosti zůstávají stejné, některé z nich si vyměnily pořadí a nově přibýly Belgie a Německo. U států s nižšími hodnotami úhrnné rozvodovosti došlo také k drobným změnám v pořadí, přibýlo Lotyšsko, kde se úhrnná rozvodovost snížila.

Manželství jsou méně častá a také stále více nestabilní, to je demonstrováno rostoucí úhrnnou rozvodovostí v EU. Dle úhrnné rozvodovosti ve sledovaných letech došlo k vyrovnání se západní části EU se Skandinávií, kde frekvence rozvodů dosáhla nejvyšších hodnot. V Belgii, Švédsku, Finsku a Estonsku více než jeden ze dvou sňatků končí rozvodem, v pěti dalších státech tak končí 45 % sňatků. Jihoevropské státy jsou se svojí relativně nízkou rozvodovostí rozdílné od zbytku EU (Sardon, 2006). Na Maltě rozvody nejsou legislativně povoleny a v případě Irska nejsou k dispozici data, ale podle Sardona patří k zemím s nízkou rozvodovostí. V Polsku došlo k nárůstu úhrnné rozvodovosti až po roce 2000, do té doby tam byly rozvody poměrně neobvyklé. V Pobaltských státech se drží vysoká hodnota ukazatele po celou sledovanou dobu. V roce 1992 dokonce dosáhla v Lotyšsku svého maxima 60 % a od té doby klesá (Sardon, 2006).

Ve sledovaných letech došlo ve státech Evropské unie k poklesu sňatečnosti (i když s různou intenzitou). Ve východoevropské části EU k většímu a v zemích západní části EU k menšímu poklesu. V obou dvou skupinách států dochází zároveň k posunu sňatkového věku do vyššího věku. Současnou situaci sňatečnosti bych proto komentovala jako heterogenizovanou. Trendy sňatečnosti států Unie ale směřují k homogenizaci.

Ve všech státech Unie s výjimkou Lotyšska došlo ve sledovaných letech k nárůstu úhrnné rozvodovosti. K největšímu nárůstu o více než 20 % došlo v Belgii, Rumunsku, Portugalsku a Německu, nejmenší nárůst byl zaznamenán Estonsku, Nizozemí a Španělsku – méně než 5 %. Podle prognóz bude nárůst být mírný i nadále pokračovat. V trendech rozvodovosti jsou tedy evropskými státy homogenizované.

Kapitola 6

Populační politika Evropské unie

Evropská unie čelí v posledních letech závažným změnám v demografickém chování obyvatelstva. Nové členské státy s výjimkou Kypru a Malty zaznamenaly přirozený úbytek obyvatelstva, starší státy EU mají přirozený přírůstek nízký a pro většinu zemí je klíčové přistěhovalectví. Úhrnná plodnost je pod hodnotou přirozené reprodukce. Podle Zelené knihy musí brát veřejní politici na evropské i národní úrovni v potaz tyto demografické změny, které v posledních letech Evropu poznamenaly. Zelené knihy jsou dokumenty vydávané Evropskou komisí, které mají za úkol podpořit debatu a nastartovat proces konzultací na evropské úrovni k určitému tématu. Konzultace a diskuze mohou následně vyústit v publikování Bílé knihy, která na základě výsledů proběhlé debaty předkládá praktické návrhy pro uskutečnění konkrétní akce.

Podle Zelené knihy „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“ by demografické stárnutí mělo mít v budoucnu negativní vliv na ekonomiku celé Unie, a proto je proti tomu třeba přijmout opatření. Jedno z navrhovaných opatření apeluje na politiky, aby si kladli za cíl větší účast v pracovním procesu pro skupiny lidí jako jsou mladí lidé, ženy či senioři. Čím dál tím více států podporuje rozvoj lidského kapitálu prostřednictvím různých hospodářských reforem, investicemi do výzkumu a inovací.

Zelená kniha považuje za jeden z největších problémů Unie nízkou porodnost. Současná plodnost totiž Evropě nezajišťuje obnovu populace. Průzkumy ukazují, že páry by chtěli mít více dětí než kolik jich mají ve skutečnosti. Konkrétní představy jsou samozřejmě odlišné u jednotlivých členských států. Řešení vidí ve zvyšování produktivity prostřednictvím přístupu k celoživotnímu vzdělávání a zvyšování účasti na pracovním procesu vytvořením evropského trhu práce a prostřednictvím větší mobility.

Za další problém považuje přistěhovalectví. To sice pomůže vyrovnat počet obyvatel, ale problémy vyplývající ze stárnutí obyvatelstva nevyřeší a ani nenahradí potřebné hospodářské reformy. Většina přistěhovalých se v Evropě usadí, tudíž bude třeba zavést aktivní

politiku integrace a rovnosti příležitostí, které by zaručily rovnost mezi přistěhovalci a domácími obyvateli.

Zelená kniha se také zamýšlí nad tím, jak využít toho, že bude málo mladých lidí a mnoho starších občanů. Bude třeba vybudovat nové formy solidarity na základě vzájemné podpory a předávání dovedností a zkušeností. Mladších lidí bude sice méně, ale jejich vzdělání je oproti starší generaci vyšší. Žijeme v neustálém technickém pokroku, takže lze předpokládat vyšší produktivitu a přizpůsobivost. V současnosti jsou někde mladí lidé diskriminováni na základě nedostatku praxe. Komise evropských společenství v Zelené knize navrhuje pro vzdělávací systém udělat opatření, kde by se nadále studentům dostávalo vysokého vzdělání a zároveň, aby bylo do studia zapojeno více praxe. Senioři (65–79 let) budou do roku 2030 výrazně přibývat, a pokud se současné trendy nezmění, budou aktivnější a zdravější. Větší část z nich si pravděpodobně bude přát zůstat v pracovním procesu, či zkombinovat důchod s částečným úvazkem v zaměstnání, proto bude třeba nějakým způsobem modernizovat organizaci práce tak, aby byly zohledněny specifické potřeby všech věkových skupin.

Dále vznikne silná věková skupina nejstarších lidí tzn. starších osmdesáti let, z větší části ji bude tvořit skupina ovdovělých žen žijících osamoceně. Bude třeba řešit otázku, jak se o tyto lidi postarat. Díky lékařskému pokroku budou pravděpodobně delší dobu samostatní a budou chtít bydlet ve svém domově. Přesto většina lidí na sklonku života bude potřebovat intenzivnější péči. Řešením nabízeným v Zelené knize je větší podpora rodin a sociálních služeb a sítí solidarity a péče. Měla by se zlepšit koordinace vnitrostátních politik sociální ochrany.

Evropa by měla sledovat tři hlavní priority. Za prvé vrátit se na cestu demografického růstu. Toho by se mělo docílit modernizací systémů sociální ochrany, zvyšování zaměstnanosti žen a starších pracovníků, novými opatřeními na podporu porodnosti a promyšleným využíváním přistěhovalců. O reformu systémů sociální ochrany se Evropa již několik let snaží. V roce 2001 byly přijaty společné cíle reformy důchodových systémů vyzývající k zachování mezigenerační solidarity a k udržení rovnováhy mezi důchodci a aktivním obyvatelstvem. Je třeba dále pracovat na koordinaci vnitrostátních politik v oblasti zdravotní péče a péče o seniory. Téma rovnosti mužů a žen je zohledňováno ve všech politikách Unie. Přijímají se opatření podporující sladění pracovního a rodinného života. Od roku 2000 se na všechny formy diskriminace v zaměstnání vztahuje právní rámec. Při rozhodování o založení rodiny působí na obyvatele jako jeden z faktorů i různá pronatalitní opatření. „Na reprodukční chování působí nejen přímá populační opatření, jejichž cílem je populační vývoj ovlivnit, ale také nepřímá, jejichž záměry jsou jiné. Jedná se o všechna opatření ekonomického, právního a sociálního charakteru, o opatření týkající se bydlení, zaměstnanosti žen, vzdělání, trhu práce, atd. Ve vyspělé společnosti je vliv těchto nepřímých opatření na reprodukční chování velmi významný a často mnohem důležitější než vliv přímých opatření“ (Kocourková, 2002). Podle

Kocourkové mají pronatalitní opatření dopad pouze krátkodobý a po nějaké době se zvýšená plodnost vždy vrací na nižší hodnoty.

Za druhé by měla vytvořit nové přechody mezi etapami života. Podpořit mladé lidi při zapojení do pracovního procesu a zapojovat do společenského a hospodářského života mladé důchodce. Tímto problémem se již několik let zabývá evropská strategie zaměstnanosti a politika vzdělávání. Stále ale Unie zůstává daleko od dosažení stanovených cílů.

Za třetí by se měla zajistit rovnováha mezi generacemi v rozdělení času během celého života, v rozdělování plodů hospodářského růstu a v rozdělování břemene financování důchodů a zdravotní péče.

Diskuze o těchto problémech by se měla odehrávat na evropské úrovni. Je ale třeba vždy respektovat pravomoci jednotlivých členských států a také jednotlivců, kteří mohou mít obavy ze zasahování do soukromých záležitostí a narušení své osobní svobody (Kocourková, 2002; Zelená kniha, 2005).

Kapitola 7

Aplikace shlukové analýzy na vybrané ukazatele v EU

Principem shlukové analýzy je vytvořit určitou typologii celku. Jde o postupné sdružování států na základě míry podobnosti. Úkolem shlukové analýzy je vytvořit shluky (clustery, podmnožiny) tvořené ze zemí, které si budou na základě podobnosti hodnot demografických ukazatelů v jednom tom shluku (clusteru, podmnožině) maximálně podobné. Clustery (shluky, podmnožiny) si budou navzájem co nejvíc nepodobné. V tomto případě je tedy principem uskupit státy Evropské unie (27) na základě podobnosti jednotlivých demografických ukazatelů do podobných skupin.

Použila jsem následující ukazatele:

- Naděje dožití při narození muži
- Naděje dožití při narození ženy
- Kojenecká úmrtnost
- Úhrnná plodnost
- Úhrnná prvosňatečnost
- Průměrný věk při prvním sňatku
- Průměrný věk při narození prvního dítěte
- Podíl narozených mimo manželství

Data jsem získala na webových stránkách Eurostatu a z ročenky Rady Evropy (Recent Demographic Developments). Hodnoty ukazatelů za oba dva sledované roky jsou v tabulkách č. 7.1 a 7.2. Shlukovou analýzu jsem dělala pro porovnání demografické situace za dva roky – 1990 a 2002. Rok 2002 proto, že to byl poslední rok, za který jsem získala hodnoty pro všechny výše uvedené ukazatele. Na seskupování byla použita metoda průměrné vzdálenosti (average linkage method).

Tabulka č.7.1: Vybrané demografické ukazatele za rok 1990

	úhrnná prvosňat.	prům. věk při 1.sňatku	naděje dožití M	naděje dožití Ž	kojenecká úmrtnost	úhrnná plodnost	prům. věk při 1.dítěti	děti mimoman.
Dánsko	60	27,6	72,0	77,8	7,5	1,67	26,4	46,4
Portugalsko	88	23,9	70,4	77,3	11,0	1,57	24,9	14,7
Finsko	58	26,0	71,0	78,9	5,7	1,78	26,5	25,2
Itálie	69	25,5	73,6	80,1	8,2	1,33	26,9	6,5
Francie	56	25,6	72,8	80,9	7,4	1,78	27,0	30,1
Nizozemí	66	25,9	73,8	80,0	7,1	1,62	27,6	11,4
Španělsko	69	25,3	73,3	80,3	7,1	1,36	26,8	9,4
Irsko	70	26,6	72,1	77,7	8,2	2,11	26,6	14,5
Německo	64	25,2	72,0	78,4	7,1	1,45	26,6	15,3
Velká Británie	62	25,0	72,9	78,6	7,9	1,83	27,3	26,6
Řecko	72	24,6	74,6	79,4	9,7	1,39	25,5	2,2
Rakousko	58	24,9	72,3	78,8	7,9	1,45	25,0	23,6
Lucembursko	64	25,3	72,5	78,5	7,4	1,60	26,1	12,8
Švédsko	55	27,5	74,8	80,4	6,0	2,13	26,3	47,0
Belgie	72	24,2	72,7	79,3	6,6	1,62	26,4	11,6
Litva	106	22,3	66,5	76,3	10,3	2,02	23,2	7,0
Slovensko	96	21,9	66,7	75,6	12,0	2,09	22,7	7,6
Rumunsko	92	22,0	66,6	73,0	25,0	1,84	22,6	4,0
Polsko	91	22,6	66,4	77,5	19,3	2,05	23,3	6,2
ČR	102	21,6	67,6	75,5	10,8	1,90	22,5	8,6
Bulharsko	90	21,4	68,0	74,7	14,6	1,82	22,2	12,4
Maďarsko	77	21,9	65,2	73,7	14,9	1,87	23,1	13,1
Lotyšsko	92	23,7	64,3	74,6	13,7	2,01	23,0	16,9
Slovinsko	51	22,5	69,8	77,8	8,2	1,46	23,7	24,5
Estonsko	79	22,5	64,8	75,0	11,9	2,04	22,9	27,1
Kypr	130	24,1	74,0	78,2	11,0	2,42	24,7	0,7
Malta	0	0,0	73,7	78,1	9,0	2,04	26,0	1,8

Zdroj: Eurostat, Recent Demographic Developments

Tabulka č.7.2: Vybrané demografické ukazatel za rok 2002

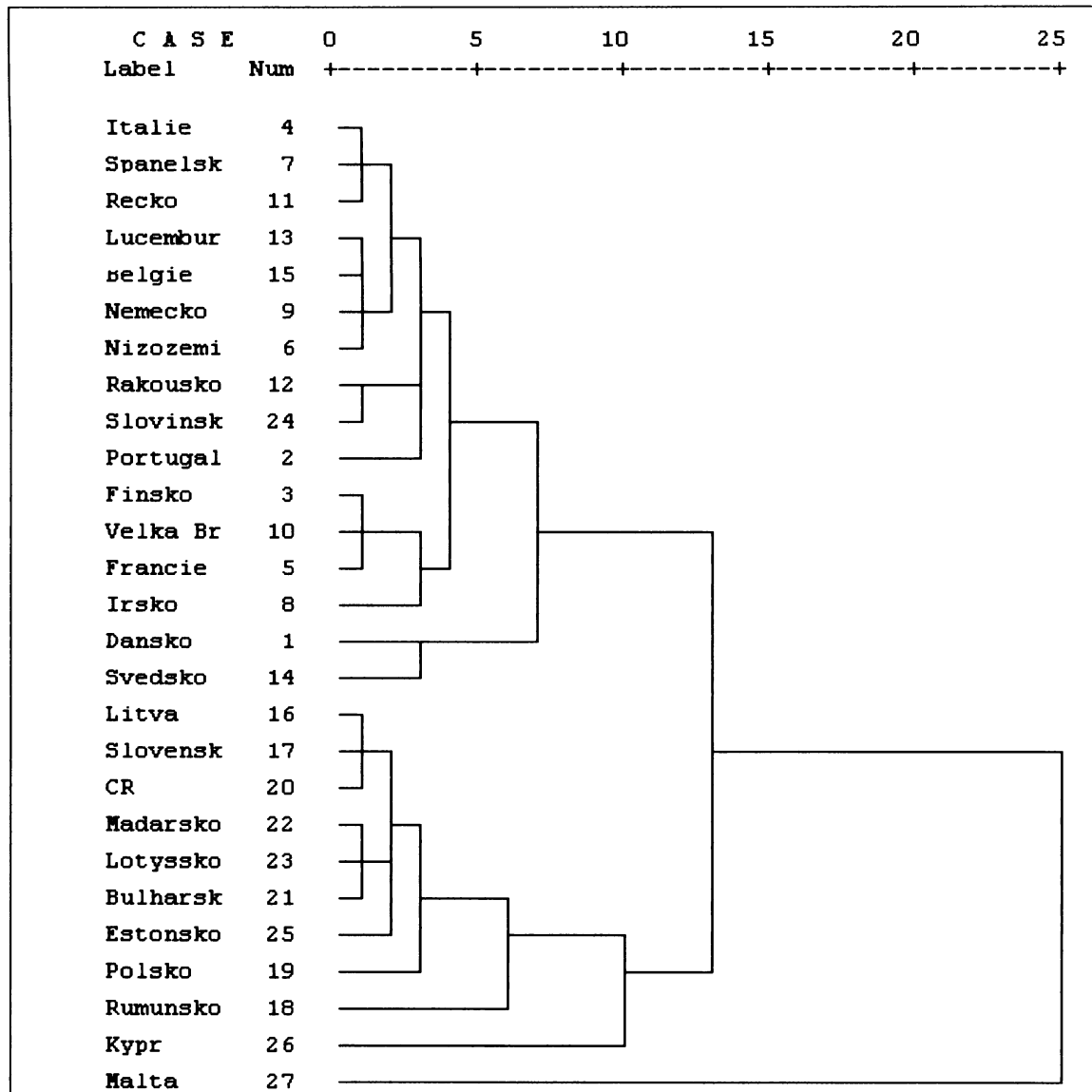
	úhrnná prvosňat	prům. věk při 1.sňatku	naděje dožití M	naděj e dožití Ž	kojenecká úmrtnost	úhrnná plodnost	prům. věk při 1.dítěti	děti mimoman.
Dánsko	73	29,6	74,8	79,5	5,0	1,72	27,8	44,9
Portugalsko	66	25,9	73,8	80,5	3,0	1,47	26,7	25,5
Finsko	64	28,5	74,9	81,5	3,9	1,72	27,5	39,9
Itálie	62	28,5	76,8	82,9	4,2	1,26	28,9	10,8
Francie	59	28,1	76,0	82,9	5,0	1,91	29,0	45,3
Nizozemí	59	28,2	76,0	80,7	4,1	1,73	28,6	29,1
Španělsko	59	28,3	76,2	82,9	5,1	1,27	28,2	26,6
Irsko	58	30,1	75,2	80,3	4,2	1,97	28,0	31,1
Německo	54	27,7	75,4	81,2	5,5	1,31	28,5	26,1
Velká Británie	54	27,9	75,9	80,5	5,1	1,64	29,3	40,6
Řecko	52	27,3	76,4	81,1	4,5	1,27	27,1	4,4
Lucembursko	50	27,7	74,9	81,5	3,3	1,63	28,3	23,2

Švédsko	49	30,1	77,7	82,1	4,5	1,65	28,2	56,0
Belgie	46	26,7	75,1	81,1	7,9	1,62	28,3	29,5
Litva	54	24,1	66,3	77,5	7,6	1,23	24,1	27,9
Slovensko	50	24,6	69,8	77,7	17,3	1,18	23,8	26,7
Rumunsko	66	23,8	67,5	74,9	7,5	1,26	24,3	21,6
Polsko	57	24,4	70,4	78,7	4,1	1,24	24,8	14,4
ČR	48	25,2	72,1	78,7	13,3	1,17	25,3	25,3
Bulharsko	48	24,5	68,9	75,6	7,2	1,21	23,8	42,8
Maďarsko	47	25,5	68,4	76,7	9,8	1,30	25,3	31,4
Lotyšsko	44	27,4	64,8	76,0	3,8	1,24	24,6	43,1
Slovinsko	43	25,5	72,6	80,5	5,7	1,21	26,7	40,2
Estonsko	42	25,5	65,3	77,1	4,7	1,37	24,2	56,3
Kypr	154	27,1	76,7	81,2	5,9	1,57	26,3	3,5
Malta	73	25,5	75,9	81,0	9,0	1,46	27,2	14,6

Zdroj: Eurostat, Recent Demographic Developments

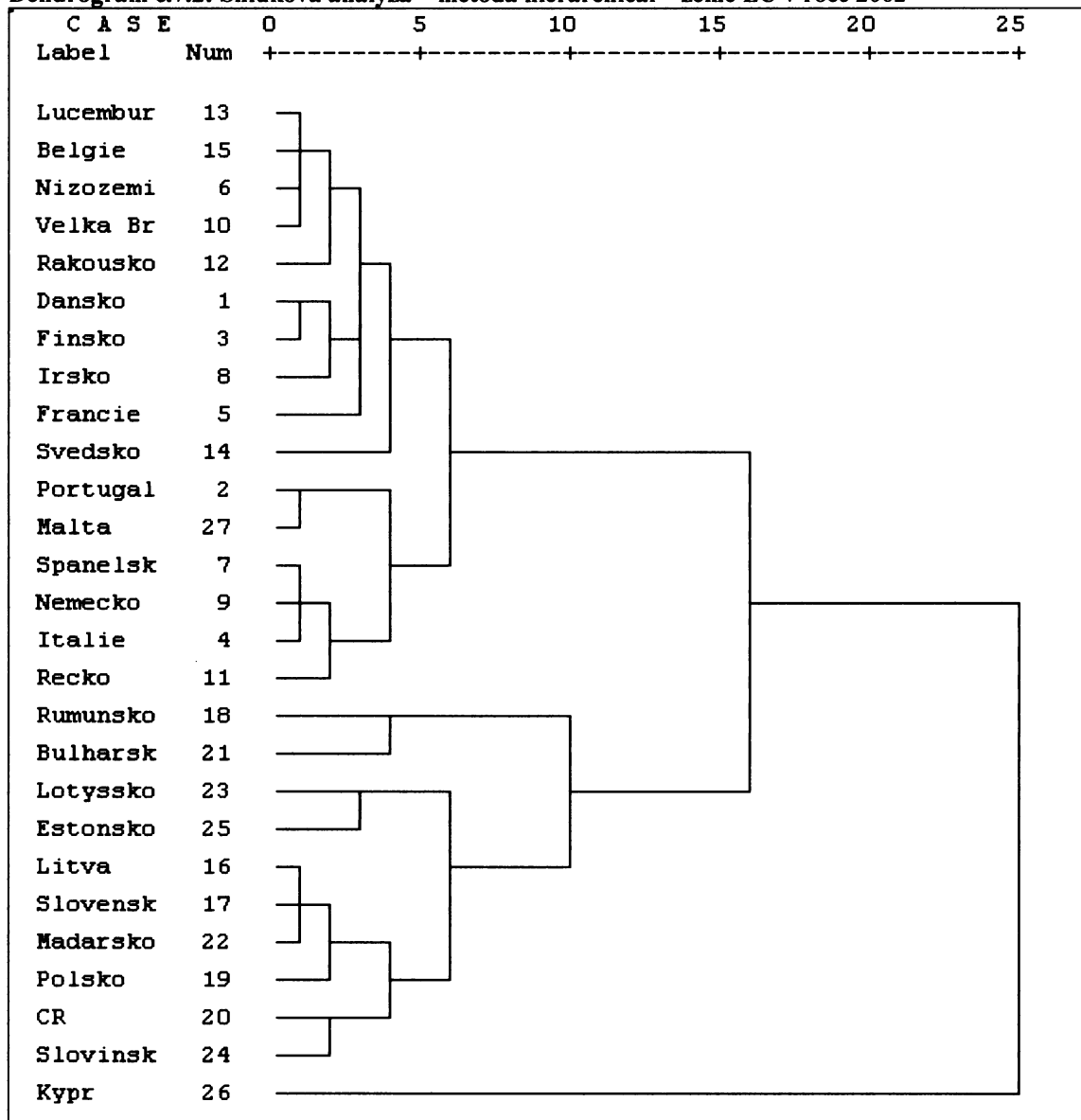
Z vytvořeného dendrogramu č.7.1 jsou jasně patrné výsledky, které odrážejí předpoklady o demografické heterogenitě zemí současné EU (27) na počátku 90.let. Jasně se vydělily země s podobnou demografickou charakteristikou. Nejprve se spojily země jižní Evropy–Itálie, Španělsko a Řecko. Dále země Beneluxu s Německem, Rakousko se Slovinskem, Finsko s Francií, Irsko a Velká Británie a Dánsko se Švédskem. Ve výsledku se tyto země spojily ve shluk číslo 1. Tvoří ho tedy všechny země západní části Evropské unie, ke kterým se přiřadilo Slovinsko. Země, které byla z východní části EU svojí demografickou situací nejbližší zemím západní části EU. Druhý shluk, který vznikl je tvořen zeměmi východní části Unie, z čehož nejpodobnější charakteristiky mají Litva, Slovensko a Česká republika, pak také Maďarsko, Lotyšsko a Bulharsko. Třetí shluk tvoří Malta, která má natolik specifické hodnoty ukazatelů, že tvoří samostatný shluk.

Podle dendrogramu č.7.2 vidíme situaci o dvanáct let později tedy v roce 2002. Opět se nám vydělují tři dominantní shluky. První z nich je tvořen zeměmi západní části Unie a Maltou. Skupiny s nejpodobnější demografickou charakteristikou zde tvoří země Beneluxu s Velkou Británií, Dánsko s Finskem, Portugalsko s Maltou, Španělsko, Německo a Itálie. Druhý shluk je tvořen zeměmi východní části EU. Nejpodobnější skupinu zde tvoří Litva, Slovensko a Maďarsko. Jako dominantní třetí shluk se zde vyděluje Kypr.

Dendrogram č.7.1: Shluková analýza – metoda hierarchical – země EU v roce 1990

Zdroj: Vytvořeno v programu SPSS

Dendrogram č.7.2: Shluková analýza – metoda hierarchical – země EU v roce 2002

Zdroj: Vytvořeno v programu SPSS

Podle uvedeného rozřazení a i graficky je patrné, že v Evropské unii z hlediska demografických ukazatelů i nadále převládají rozdíly mezi státy východní a západní části. Přestože lze v posledních 15 letech poznávat společné trendy v demografickém chování, rozdělení na východní a západní část EU přetrvává.

Kapitola 8

Závěr

Práce se zabývá vývojem reprodukčního chování v zemích Evropské unie od roku 1990, tedy po zániku komunistického systému. Snažila jsem se o popis demografické situace na počátku 90.let a následně jak se měnila až do doby současné. Pohled na charakter reprodukce obyvatelstva poskytují kapitoly věnované porodnosti, úmrtnosti, sňatečnosti, rozvodovosti a populační politiky celé Evropské unie.

Je několik teorií zkoumajících, co stojí za trendy v demografickém chování východní části EU od počátku 90.let. Jedna z teorií říká, že zde nastal počátkem devadesátých let druhý demografický přechod tzv. second demographic transition. Autorem této myšlenky je Dirk Van de Kaa. „Základem koncepce druhého demografického přechodu je hluboká změna v kulturním faktoru, tj. v myšlení žen a mužů a párů. Jedná se o změnu hodnotového systému směrem k pluralizaci hodnot (tolerance rozvodů, interrupce, homosexualita), hledání individuálních životních stylů a osobní identity“ (Rychtaříková,2001). Především je vhodné uvést, že vnější podmínky (ekonomické a sociální) jsou ve východní části EU velmi rozdílné od těch, v rámci kterých probíhal druhý demografický přechod v západní části EU (ve východní části EU byla vysoká ekonomická aktivita žen, uměle přerušené těhotenství bylo legalizováno mnohem dříve, byla zde vyšší rozvodovost). Další teorie– teorie analogie hospodářské krize– říká, že východní státy EU takto reagují na transformační procesy po pádu komunismu. Teorie nejistoty zase uvádí, že od 90.let dochází v bývalých soc.zemích k rozevírání nůžek v oblasti životní úrovně, že je rozdíl mezi podporou poskytovanou v minulosti a nyní. Snížila se reálná hodnota příspěvků (Rychtaříková, 2006).

Cílem této práce bylo srovnání vývoje a trendů reprodukčního chování vyspělých zemích západní části EU a zemí bývalého socialistického bloku (východní části Unie) od počátku 90.let do současnosti, spolu s potvrzením či vyvrácením hypotézy o homogenizaci reprodukčního chování. V průběhu sledovaného období došlo ve východní části Evropské unie k poklesu úhrnné plodnosti žen až na její minimální hodnoty a následnému velmi mírnému růstu. Západní část EU prošla nejprve mírným poklesem plodnosti, následně růstem a v posledních letech je ve většině zemí stabilizovaná. Dochází k rozvolnění vztahu mezi úrovní

plodnosti a sňatečnosti svobodných žen. Průměrný věk při narození dítěte se posouvá do vyššího věku. V celé Evropské unii došlo ke zlepšování úmrtnostních poměrů, naděje dožití vzrostla u mužů i u žen, poklesla kojenecká úmrtnost. Úmrtnostní ukazatele vykazovaly ze všech demografických procesů největší rozdíl mezi východní a západní částí, ale trendy zde směřují k homogenizaci, východní část se přibližuje západní. Došlo také k poklesu intenzity sňatečnosti, posunu průměrného věku při prvním sňatku do vyššího věku. V procesu rozvodovosti dochází v obou částech Unie k nárůstu. Počet obyvatel přirozenou měnou ve východních státech Unie klesá a v západních, byť minimálně, stoupá. Na věkové struktuře populace se začíná projevovat populační stárnutí. Snižuje se zastoupení nejmladší věkové složky populace.

V těchto výše zmiňovaných procesech probíhají obdobné trendy, které naznačují homogenizaci, avšak s různou intenzitou a rychlostí, proto stále přetrvávají odlišnosti mezi státy. Především přetrvává rozdělení na západní a východní část Unie. Důležitou roli zde samozřejmě sehrávají odlišné socioekonomické a kulturní podmínky. Homogenizace probíhá jen velmi zvolna.

Seznam použité literatury

Český statistický úřad [online]. 2007 [cit. 2007-04-20]. Dostupný z WWW: <www.czso.cz>.

DVOŘÁKOVÁ, A. 2000. Srovnání demografické situace české republiky s vybranými zeměmi Evropské Unie. *Demografie*. 2000, roč. 42, č. 4, s. 253-264.

Eurostat [online]. 1995 [cit. 2007-03-20]. Dostupný z WWW: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_33076576&_dad=portal&_schema=PORTAL>.

KALIBOVÁ, K. 2001. Úvod do demografie. [s.l.] : Karolinum, 2001. 52 s.

KOCOURKOVÁ, J. 1998. Populační vývoj východní a západní Evropy v letech 1950 - 1990. *Demografie*. 1998, roč. 40, č. 4, s. 247-252.

KOCOURKOVÁ, J. 2002. Má populační politika v České republice perspektivu? . In *Propulační politika - ano, ne*. [s.l.] : Cep, 2002. s. 11. Dostupný z WWW: <<http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID%495>>.

KOSCHIN, F. 2001. Struktura plodnosti v 90 letech a co z toho plyne. *Demografie*. 2001, roč. 43, č. 4, s. 277-284.

KUČERA, T., et al. 2000. *New Demographic Faces of Europe*. [s.l.] : Springer, 2000. 417 s. ISBN 3-540-67801-8.

POLLNEROVÁ, Š. 2001. Easterlinova torie a vývoj plodnosti v západoevropských zemích, České republice, Maďarsku a Polsku. *Demografie*. 2001, roč. 43, č. 4, s. 285-296.

Recent Demographic Developments in Europe 2004, Council of Europe. (CD-Rom)

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1996. Současné změny charakteristiky reprodukce v ČR a mezinárodní situace. *Demografie*. 1996, roč. 38, č. 2, s. 77-89.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 1998. Současné trendy a vzorce populačního chování východní a západní Evropy. *Demografie*. 1998, roč. 40, č. 4, s. 252-257.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J., PIKÁLKOVÁ, S., HAMPLOVÁ, D. 2001. Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích : Sociologické texty. [s.l.] : Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2001. 65 s.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. Minulá a současná diference reprodukce v Evropě. In *Současná česká společnost : Sociologická studie*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 2002. s. 107-126. ISBN 80-7330-009-5.

RYCHTAŘÍKOVÁ, J. 2006. Poznámky z přednášek z předmětu Světový populační vývoj. 2006.

SARDON, J.P. 2006. Recent Demographic Trends in Europe and the Other Developed Countries. *Population*. 2006, vol. 61, no. 3, s. 198.

SOBOTKA, T. 1998. *Druhý demografický přechod v zemích střední a východní Evropy : změny reprodukčního chování a sňatečnosti obyvatelstva po roce 1989*. [s.l.], 1998. 131 s. Univerzita Karlova. Diplomová práce.

The European Demographic Data Sheet 2006 [online]. [cit. 2007-05-08]. Dostupný WWW: <www.iiasa.ac.at>.

UNICEF [online]. [cit. 2007-05-08]. Dostupný z WWW: <www.unicef.iidc.org/research/>.

United Nations Economic Commission for Europe, Population Activities Unit [online]. 2001 [cit. 2007-04-10]. Dostupný z WWW: <www.unece.org/ead/pau/ffs>.

Veřejná správa [online]. 2002. Dostupný z WWW: <www.mvcr.cz/casopisy/s/2002/0048/zahr_1.html>.

World Population 2004 [online]. 2005 [cit. 2007-04-20]. Dostupný z WWW: <http://www.un.org/esa/population/publications/WPP2004/POP-R2004-DATA_Web.xls>.

Zastoupení evropské komise v České republice [online]. 1998 [cit. 2007-02-15]. Dostupný z WWW: <www.evropska-unie.cz>.

Zelená kniha „Nová mezigenerační solidarita jako odpověď na demografické změny“. Komise Evropských společenství. 2005.